

БІБЛІОТЕКА СЛІДЧОГО

Кепкова Т.В.

Каткова А.Г.

**ЗАКІНЧЕННЯ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА ТА СКЛАДАННЯ
ОБВИНУВАЛЬНОГО ВИСНОВКУ ПО КРИМІНАЛЬНІЙ
СПРАВІ**

ББК 67.99,2) 93
К29

Рецензенти:

Начальник кафедри Національного університету
внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

В.І. ГАЄНКО.

Провідний науковий співробітник Національного університету внутрішніх справ, професор
кафедри кримінального права та кримінології, доктор юридичних

наук *В.М. ТРУБШКОВ* „

Каткова Т.В., Каткова А.Г.

К29 Закінчення досудового слідства та складання обвинувального висновку у кримінальній справі. Навч. посібник. Х.: "Рубікон", 2002 — 96с. ІЗВИ 966-7152-66-9.

У посібнику розглядаються питання систематизації матеріалів закінченого слідства у кримінальній справі, процесуальний порядок ознайомлення потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, їхніх представників, обвинуваченого та його захисника з кримінальною справою, яка направляється для судового розгляду. Наводяться вимоги, які пред'являються до форми і змісту обвинувального висновку у кримінальній справі.

Для слідчих, дізнавачів, студентів юридичних вузів та широкого кола юристів.

ББК 67.99(2)93

ВСТУП

Закінчення досудового слідства — важливий етап **провадження** у кримінальній справі, на якому слідчий закінчує свою плідну роботу по дослідженню доказів, що викривають особу у скоєнні злочину, і приймає остаточне рішення про подальший рух кримінальної справи.

В період реформування досудового слідства і судової системи особливо важливими залишаються питання стосовно форм та порядку закінчення слідства у кримінальних справах, що направляються до судового розгляду.

Чинний Кримінально-процесуальний кодекс України у ст. 212 передбачає **три** форми закінчення досудового слідства:

- складання обвинувального висновку;
- складання постанови про направлення справи до суду для вирішення питання про застосування при мусових заходів медичного характеру;
- складання постанови про **закриття** справи.

У цьому посібнику розглядаються процесуальні та організаційні дії слідчого у справах, які направляються до судового розгляду, а також вимоги,

яким має відповідати такий важливий документ, як обвинувальний висновок.

Зміни у **Кримінально-процесуальному** кодексі України дозволяють прокурору під час судового розгляду справи за згодою сторін оголосити тільки резолютивну частину обвинувального висновку (ч.3 ст.297 в редакції від 21.06.2001 р.), а суду — обмежити обсяг дослідження доказів стосовно тих фактичних обставин справи та розміру цивільного позову, які ніким не оспорується (ч.3 ст, 299).

У зв'язку з цим діяльність слідчого по закінченню слідства у кримінальних справах, які направляються для судового розгляду, набуває особливої значущості, оскільки висновки слідчого, викладені в обвинувальному висновку, впливають на прийняття судом рішення про обмеження у судовому засіданні обсягу дослідження доказів, що не оспорується сторонами.

Перш ніж кримінальна справа надійде до суду, слідчий має виконати у певній послідовності цілий комплекс процесуальних та організаційно технічних дій, які завершують провадження у справі.

Дотримання слідчим під час закінчення кримінальної справи процедури ознайомлення з матеріалами досудового слідства учасників процесу гарантує їм реалізацію їхніх процесуальних прав та сприяє формуванню правильного рішення щодо порядку та обсягу дослідження доказів на стадії судового розгляду **кримінальної** справи.

На жаль, на цьому важливому етапі досудового слідства слідчі найчастіше допускають помилки, порушення прав та законних інтересів учасників кримінального процесу. Обвинувальні висновки не відповідають вимогам закону про об'єктивність, мотивованість, грамотність, не мають змістового аналізу та оцінки зібраних у справі доказів.

Причиною таких порушень є недостатня професійна підготовка слідчих, нерозуміння важливості викладених у підсумковому документі результатів розслідування для подальшого розгляду судом кримінальної справи і винесення справедливого вироку та призначення покарання особам, винним у

скоєнні злочину.

Питанням закінчення досудового слідства, систематизації матеріалів кримінальної справи та складанню обвинувального висновку присвячено чимало робіт таких видатних авторів, як Н.А. Якубович, Л.А. Маріупольський, С.П. Ефімічев, А.К. Звірбуль, В.М. **Петренко**, В.Ф. Статкус, Ю.Н. Белозеров, В.А. Коханов, А.В. Савкін, Ю.О.Гришин та інші[1].

Однак зміни у діючому кримінально-процесуальному законодавстві, прийняті у відповідності з Конституцією України і новим Кримінальним кодексом України щодо отримання, фіксації оцінки доказів, затверджений принципів змагальності й доведеності вини, потребують вивчення і формування навичок для їх застосування у практичній діяльності слідчих по закінченню досудового слідства у справах, які направляються для судового розгляду.

В даному навчальному посібнику розглянуті актуальні проблеми, які виникають на завершальному етапі досудового слідства, і наведені практичні рекомендації щодо їх усунення.

1. Процесуальні та організаційні дії слідчого по закінченню досудового слідства

1.1. Підстави для закінчення досудового слідства

Діяльність слідчого у розслідуванні кримінальної справи спрямована на виявлення та збір доказів, які достовірно розкривають обставини скоєного злочину та винність осіб, що його вчинили. Кримінально-процесуальний закон (ст. 217, 218 КПК України) загальними рисами визначає поняття достатності доказів для закінчення справи та складання обвинувального висновку. Що слід розуміти під цим **поняттям**?

По-перше, це наявність доказів, що стосуються предмета доказування, передбаченого ст.64 КПК України, до яких відносяться:

- подія злочину;
- винність обвинуваченого у скоєнні злочину та мотиви злочину;
- обставини, що впливають на ступінь тяжкості та характер злочину, а також, обставини, які характеризують особу

обвинуваченого, пом'якшують та обтяжують покарання;

—характер і розмір шкоди, заподіяної злочином, а також розмір витрат медичних закладів на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння.

По-друге, встановлення у відповідності зі ст.23 КПК України причин та умов, які сприяли скоєнню злочину.

Коло обставин та їх конкретний зміст також залежать від характеру розслідуваного злочину. Розглянемо детальніше обставини, які мають бути доказані до моменту закінчення кримінальної справи.

Подія злочину (час, місце, спосіб та інші обставини скоєного злочину).

Оцінюючи усі зібрані докази, слідчий має бути впевненим, що подія злочину дійсно мала місце. Потрібно виявити два аспекти цієї обставини: з'ясування самого факту події та встановлення його злочинного характеру, наявність ознак конкретного складу злочину, передбаченого певною статтею Кримінального кодексу України, тобто дати правильну кваліфікацію злочинним діям.

Дати правильну оцінку події злочину з точки зору н відповідності складу злочину допомагає дослідження місця, часу та способу його скоєння.

Так, у кримінальній справі про викрадення на вокзалі сумки з речами у гр-ки В. свідок К. пояснила, ЩО коли потерпіла відійшла від своєї сумки, чоловік, який сидів на лавці поруч з нею, непомітно потягнув до себе сумку, але вона це побачила і зробила йому зауваження. На це він відповів їй, щоб вона мовчала, і забравши сумку, вийшов з вокзалу, але потім був затриманий. З сування слідчим обставин скоєного злочину дозволили правильно кваліфікувати дії обвинуваченого Ш. як грабіж, а не як крадіжку.

Слідчий під час досудового слідства має точно встановити місце скоєння злочину, де злочин розпочався, де був закінчений (держава, місто, селище, вулиця, будинок). Якщо злочин було скоєно в організації, підприємстві або установі, необхідно встановити не тільки повну назву та підпорядкованість цієї юридичної особи, але й адресу її розташування. Встановлення місця скоєння злочину має значення для правильного визначення підслідності та

підсудності кримінальної справи.

Встановлення часу скоєння злочину з точністю до місяця, дня, години, а іноді й хвилини має важливе значення у доказуванні та спростуванні алібі обвинуваченого, можливості або неможливості здійснення певних дій у той час, коли було скоєно злочин.

Так, затриманий за підозрою у вбивстві гр-н С. висунув алібі, пояснивши, що під час вбивства він був у іншій кімнаті гуртожитку, де дивився з друзями по телевізору фільм. Свідки підтвердили, що це дійсно було так. Але вивченням телепрограм слідчий встановив, що фільм, про який розповів підозрюваний, у той день демонструвався двічі по різних каналах, у різний час, і він дійсно міг дивитися його з друзями вже після скоєного вбивства. Таким чином, алібі було спростовано.

Інформація про час скоєного злочину необхідна слідчому також: при вирішенні питання про закриття судом справи і звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

Засіб та інші обставини скоєного злочину впливають на кваліфікацію дій обвинуваченого або на характер покарання, яке буде призначено судом. Слід мати на увазі, що одні й ті самі обставини можуть бути для одних злочинів ознакою складу злочину, а для інших — такими, що пом'якшують або обтяжують покарання обвинуваченого. До інших обставин, які характеризують об'єктивну сторону злочину, відноситься причинний зв'язок між діями або бездіяльністю обвинуваченого й виявленими наслідками його поведінки.

По закінченню досудового слідства у кримінальній справі та складанню обвинувального висновку особистість та винність обвинуваченого не повинні викликати ніяких сумнівів. Аналізуючи у заключній частині розслідування сукупність зібраних доказів, слідчий має дійти певного висновку щодо форм вини та мотивів особи, яка притягнута до кримінальної відповідальності та справа відносно якої направляється до суду.

Прийняттю рішення про закінчення досудового слідства передують діяльність слідчого по встановленню передбачених ст. 66,67 Кримінального

кодексу обставин, які пом'якшують або обтяжують покарання.

До пом'якшуючих обставин відносяться;

—з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину;

—добровільне відшкодування завданого збитку або активне усунення заподіяної шкоди;

—скоєння злочину неповнолітнім;

—скоєння злочину жінкою в стані вагітності;

—скоєння злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин;

—скоєння злочину під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність;

—скоєння злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого;

—скоєння злочину з перевищенням меж. Крайньої необхідності;

—виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, пов'язане зі скоєнням злочину у випадках, передбачених Кримінальним законом України.

До обставин, які обтяжують покарання, відносяться;

—скоєння злочину повторно та рецидив злочинів;

—скоєння злочину групою осіб або за попередньою змовою;

—скоєння злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату;

—скоєння злочину у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку;

—тяжкі наслідки, завдані злочином;

—скоєння злочину щодо малолітнього, особи похилого віку або особи, що перебуває у безпорадному стані;

—скоєння злочину щодо жінки, яка перебуває у стані вагітності;

- скоєння злочину щодо особи, яка перебуває у матеріальній, службовій або іншій залежності від винного;
- скоєння злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством;
- скоєння злочину з особливою жорстокістю;
- скоєння злочину з використанням умов військового або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій;
- скоєння злочину загально-небезпечним способом;
- скоєння злочину особою, яка перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних чи інших одурманюючих засобів.

Як бачимо, новий Кримінальний кодекс України дещо змінив та доповнив перелік цих обставин.

Перед закінченням досудового слідства слідчим мають бути встановлені характер і розмір шкоди, завданої злочином. Під шкодою слід розуміти завдані злочином шкідливі наслідки морального, матеріального та фізичного характеру. За деякими складами злочину розмір заподіяної шкоди впливає на кваліфікацію злочинних дій обвинуваченого. Так, крадіжка чужого майна (ст. 185 КК України) у великих розмірах передбачена ч. 2, а в особливих випадках ■— ч. 4 цієї статті. Слід зауважити, що новий Кримінальний кодекс визначає, що розмір заподіяної злочином шкоди обчислюється з урахуванням кратності щодо неоподаткованого мінімуму доходів громадян на момент скоєння злочину.

Доказування характеру та розміру шкоди необхідно і для забезпечення потерпілому чи цивільному позивачу відшкодування збитків, заподіяних злочином. Тому у кримінальній справі мають бути зібрані дані, які свідчать про вжиті слідчим заходи по забезпеченню цивільного позову або можливої конфіскації майна та витрати закладів охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння. А це: позовна заява цивільного позивача, розрахунки про вартість лікування потерпілого, постанова про накладення арешту на майно, протокол опису майна обвинуваченого, запити

про існування грошових вкладів обвинуваченого в банках, про існування у його власності об'єктів нерухомості та транспортних засобів тощо.

Перед закінченням досудового слідства у кримінальній справі слідчий має встановити причини та умови, які сприяли скоєнню злочину, про що у порядку, передбаченому ст. 23-1 КПК України, внести подання у відповідний державний орган, громадську організацію або посадовій особі для вжиття заходів по усуненню цих причин та умов. У поданні треба зазначити конкретні обставини, які сприяли скоєнню злочину та пов'язані з недоліками у діяльності підприємств і організацій або конкретних посадових осіб.

Так, у кримінальній справі по обвинуваченню гр-на Г. у підробці залізничних квитків розслідуванням було встановлено, що гр-н Г. заздалегідь купував у касах вокзалу доплати до підробних транзитних залізничних квитків. Це стало можливим через помилку в програмі автоматичної системи продажу квитків "Експрес". За поданням слідчого, яке було направлено до Міністерства залізничного транспорту, ця помилка була усунена.

Зазначені підстави для закінчення досудового слідства повинні бути доказаними у кожній кримінальній справі. Рішення слідчого про необхідність направлення справи до суду обґрунтовується зібраними та перевіреними доказами. Доказаність суттєвих обставин справи, ідо обумовлює внутрішню впевненість слідчого у винності обвинуваченого, і є тим критерієм, за яким він визначає достатність доказів для складання обвинувального висновку,

Перш, ніж приступити до систематизації матеріалів кримінальної справи, слідчий повинен перевірити результат своєї праці, подивитися на матеріали кримінальної справи стороннім оком не зацікавленої особи, щоб уникнути справедливих клопотань обвинуваченого, захисника, потерпілого та інших учасників кримінального процесу про доповнення досудового слідства або спростування його результатів.

Перед закінченням розслідування слідчий має провести так би мовити "ревізію" кримінальної справи та дати відповідь на такі питання;

1. Чи є у кримінальній справі неперевірені та неспростовані версії.

2. Чи відповідають формули обвинувачення у постанові про притягнення як обвинуваченого тексту статті нового Кримінального кодексу.
3. Чи у повному обсязі розкрита злочинна діяльність обвинуваченого, скоїв він злочин один чи із співучасниками.
4. Чи отримані після пред'явлення обвинувачення докази, на підставі яких повинно бути пред'явлено нове обвинувачення.
5. Чи погоджені між собою обвинувачення, пред'явлені усім обвинуваченим у справі.
6. Чи роз'яснені відповідним учасникам процесу їхні процесуальні права та чи вручені копії відповідних документів,
7. Правильно чи ні обрані запобіжні заходи, які забезпечують належну поведінку обвинувачених.
8. Чи зібрані дані про особистість кожного обвинуваченого.

Перш за все це дані, що мають кримінально-правове значення: про вік особи, осудність чи обмежену осудність, які впливають на кваліфікацію і форми закінчення досудового слідства. З цією метою до справи мають бути долучені такі документи:

- довідки про судимість;
- копії вироків;
- характеристики з місця роботи, проживання;
- свідчення допитаних осіб, які можуть характеризувати обвинуваченого;
- довідки з наркологічного та психоневрологічного диспансерів;
- історії хвороби, якщо обвинувачений лікувався від психічних захворювань або травм голови та мозку;
- ~ довідка про облік з районного військового комісаріату;
- довідки про стан сім'ї та здоров'я;
- висновок судово-психіатричної експертизи.

9. Чи у повній відповідності зі змінами до Кримінально-процесуального кодексу складені процесуальні документи. Чи у всіх необхідних випадках винесені відповідні постанови, проведені необхідні слідчі дії, підписані протоколи, зазначені у процесуальних документах виправлення або викреслення.

10. Чи прилучені до справи фотознімки, відео – та аудіо-касети, якщо при проведенні слідчих та оперативно-розшукових дій використовувались фото -, **відео-зйомка** або звукозапис.

11. Чи всі клопотання учасників процесу розглянуті та винесені про це постанови.

12. Чи винесені у необхідних випадках постанови :

—про об'єднання або виділення кримінальних справ;

—про **закриття** кримінальної справи або відмову про її порушення стосовно причетних до злочину осіб;

—про **зняття** арешту на поштово-телеграфну кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку, який накладався під час розслідування справи;

—про приєднання до справи речових доказів;

—про допуск захисника.

13. Чи є у справі документи про направлення на зберігання речових доказів, вилучених предметів та документів у відповідності з Інструкцією № 34/18 від 18.10.1989р. про порядок вилучення, обігу, зберігання і передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами попереднього слідства, дізнання та судами, затвердженою наказом Генерального прокурора, Міністерством внутрішніх справ, Міністерством юстиції, головою Верховного суду.

14. Чи належним чином оформлені документи щодо забезпечення безпеки учасників кримінального процесу. Чи є у кримінальній справі матеріали, які, відповідно до закону, повинні зберігатися окремо від кримінальної справи,

15. Чи є у справі конверти з документами (паспортом та військовим квитком) обвинуваченого, який тримається під вартою.

16. Чи сповіщено про припинення розшуку обвинуваченого, якщо він був оголошений.

17. Чи сповіщено у районний військовий комісаріат про притягнення до кримінальної відповідальності призовника.

Як розглянуто питання про вжиті заходи щодо передачі на піклування

неповнолітніх дітей заарештованого обвинуваченого та зберігання майна ув'язненого у відповідності зі ст. 159,160 КПК України.

19. Чи є у справі позовна заява.

20. Чи забезпечено відшкодування матеріальних збитків та конфіскації майна.

21. Чи є у справі документи про вартість проведених експертиз та документи з інших судових витрат — сум, виплачених свідкам, перекладачам, потерпілим, експертам.

22. Чи ознайомлені обвинувачені з тими процесуальними документами, зміст яких вони повинні знати до ознайомлення зі справою в цілому.

23. Чи зроблені ксерокопії документів та матеріалів, які підлягають виділенню в окреме провадження.

24. Чи прилучені документи про своєчасне продовження строків досудового слідства та тримання під вартою обвинувачених.

25. Чи отримані відповіді на доручення органам дізнання та окремі доручення іншим слідчим.

26. Чи отримані висновки з усіх призначених у справі експертиз.

Проведена таким чином перевірка матеріалів кримінальної справи забезпечить повноту, всебічність та об'єктивність досудового слідства, реалізацію законних прав та інтересів учасників процесу і виключить можливість повернення справи на додаткове розслідування.

1.2. Систематизація матеріалів кримінальної справи

До моменту закінчення досудового слідства в матеріалах кримінальної справи накопичується значна кількість документів, різноманітних за юридичним значенням і процесуальною природою, в яких міститься значний обсяг доказової інформації. Для найбільш зручного використання цієї інформації документи необхідно належним чином розміщувати у кримінальній справі, тобто систематизувати їх.

Систематизація матеріалів **досудового слідства** - це упорядкований розклад та підшивка аркушів кримінальної справи. Систематизація обумовлена вимогами забезпечення процесуальної форми, заощаджує час, необхідний на пошук, тих чи інших документів, полегшує роботу з ними. Допомагає зосередити увагу на згрупованих у певному порядку матеріалах, які відносяться до окремих епізодів, відпрацювання версій або до особистостей обвинувачених[2,с.4-5].Систематизація — це не тільки організаційне, але й процесуальне питання. У КПК України безпосередньо не використовується **термін** "Систематизація матеріалів кримінальної справи", але закон здійснює регулюючий вплив на діяльність слідчого, пов'язану з **розташуванням** матеріалів справи у певному порядку. Наприклад, вимоги закону щодо порядку **порушення** кримінальної справи, предмета доказування, **проведення** окремих слідчих дій, обрання запобіжних заходів, пред'явлення обвинувачення. Так, постанови про обшук, виїмку, накладення арешту на майно підшиваються перед протоколами цих дій. Протокол ознайомлення підозрюваного (обвинуваченого) з висновками експерта — після цього висновку.

Існує декілька способів систематизації матеріалів кримінальної справи: систематичний, хронологічний та змішаний.

Систематичний спосіб — це розташування матеріалів відносно того, яка група обставин встановлюється доказами, що містяться в даних документах. Наприклад, у відокремлені блоки збираються документи, які підтверджують:

- 1)обставини, які були встановлені до порушення кримінальної справи;
- 2)свідчення про об'єкт злочинного посягання;
- 3)місце, час, спосіб скоєння злочину та інші обставини, які формулюють об'єктивну сторону діяння;
- 4)обставини, що свідчать про винність особи у скоєнні злочину;
- 5)відомості про особистість обвинуваченого.

Хронологічний спосіб передбачає розташування матеріалів у тій послідовності, в якій вони були отримані слідчим.

Але практиками вже давно використовується *змішаний спосіб* систематизації матеріалів кримінальної справи. Його сутність полягає в тому, що за основу береться систематичний спосіб, але в інформаційних блоках матеріали розташовані у хронологічному порядку.

Аналіз чинного законодавства та слідчої практики дозволяє дати деякі рекомендації щодо систематизації матеріалів у кримінальній справі. Так, за обкладинкою, на якій позначається назва слідчого підрозділу, у якому закінчено досудове слідство, назва та номер кримінальної справи, прізвище, ім'я, по батькові кожного обвинуваченого, кваліфікація злочину за статтею Кримінального кодексу і дата **початку** досудового слідства, розміщується статистична картка форми №6 та опис документів, які знаходяться у кримінальній справі. Справка ф-6 та опис не мають нумерації аркушів справи. Постанова про порушення кримінальної справи і прийняття її до свого провадження є першим процесуальним документом у справі. Якщо розслідується виділена кримінальна справа, то постанова про прийняття її до свого провадження має бути розташованою після виділених матеріалів. Після постанови про порушення кримінальної справи слід прилучити матеріали дослідчої перевірки (заяви, протокол огляду місця події, пояснення очевидців, рапорти співробітників міліції, матеріали інвентаризації, ревізій тощо). Далі слід розташувати матеріали слідчих дій, спрямованих на отримання та перевірку доказів. Якщо слідча дія проводиться на підставі постанови, то спочатку вкладається постанова, а за нею протокол про її провадження.

Окремим блоком розміщуються матеріали про затримання підозрюваного, роз'яснення йому його прав, допит, обрання запобіжного заходу. Матеріали стосовно особистості підозрюваного та пред'явлення йому обвинувачення необхідно розташувати після них.

Далі слід приєднати матеріали про виконання слідчим вимог: ст. 23¹ КПК України — про усунення причин та умов, що сприяли скоєнню злочину; ст.217 КПК України — ознайомлення потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача з матеріалами справи і результатами розгляду слідчим заявлених ними клопотань; ст.218-222 КПК України —■ ознайомлення

обвинуваченого і його захисника з матеріалами справи та результатами розгляду слідчим заявлених ними клопотань.

Після цих матеріалів слід підшити обвинувальний висновок.

Це зразковий план систематизації матеріалів справи відносно однієї особи, яка скоїла один злочин.

Залежно від складності кримінальної справи, кількості епізодів, числа обвинувачених та інших обставин справи може бути використаний змішаний спосіб систематизації матеріалів.

Складні багатоепізодні справи доцільно систематизувати за епізодами, окремими обвинуваченнями або об'єктами злочинної діяльності. При цьому необхідно обміркувати, у якій послідовності слід розташувати поєпізодно згруповані матеріали. Як правило, поєпізодні матеріали групуються за змістом, а саме:

- матеріали відносно порушення кримінальної справи та матеріали дослідчої перевірки;
- матеріали про визнання по даному епізоду потерпілої особи; прилучення позовної заяви та призначення цивільним позивачем;
- про притягнення цивільного відповідача;
- матеріали про забезпечення цивільного позову;
- протоколи допитів свідків;
- подання про усунення причин та умов, які сприяли скоєнню злочину;
- матеріали призначення та проведення експертиз.

Систематизація матеріалів за епізодами або обвинуваченнями іноді викликає певні незручності тому, що деякі процесуальні документи відносяться водночас до декількох епізодів, наприклад, протоколи обліків відтворення обстановки та обставин події або акт ревізії. Як свідчить практика, такі документи, що одночасно стосуються обставин декількох епізодів або обвинувачених, групуються в окремому томі.

Велику кількість бухгалтерських документів, які відносяться до акту ревізії або судово-бухгалтерської експертизи, доцільно систематизувати в окремих томах відповідно до звітних періодів матеріально-відповідальних осіб. Так,

у кримінальній справі громадянки Х., яка за 15 місяців шляхом підробки цифр у документах на видачу талонів на бензин скоїла крадіжку в особливо великих розмірах, бухгалтерські документи: лімітно-за-борні картки на видачу водіям талонів на бензин, подорожні листи, звіти матеріально-відповідальної заправщиці Х. були згруповані у 15 томів кримінальної справи, якими було зручно користуватися при допитах свідків. Під час допитів ці матеріали пред'являлись свідкам для огляду і з'ясування вчинених в них підробок заправщицею Х.

При об'єднанні справ в одне провадження першими розташовуються матеріали тієї справи, за якою обчислюються строки провадження та строки тримання під вартою обвинувачених, а інші матеріали - після постанови про об'єднання кримінальних справ.

У кожному томі аркуші кримінальної справи нумеруються, бажано простим олівцем. У одному томі підшивається не більше 250-300 аркушів. Якщо в томі більш ніж 300 аркушів, це ускладнює одночасне ознайомлення з матеріалами справи декількох обвинувачених та їх захисників.

Кожен слідчий має знати і пам'ятати, що до пред'явлення кримінальної справи учасникам процесу матеріали справи повинні бути належним чином оформлені, систематизовані, перевірені, пронумеровані й описані.

Так, виконуючи вимоги ст. 218 КПК України, слідчий пред'явив обвинуваченому П. і його захиснику К. матеріали кримінальної справи, які не були пронумеровані. Після ознайомлення з цими матеріалами обвинувачений П. і захисник К. підписали протокол, у якому слідчий не проставив кількість аркушів справи, а зробив це пізніше. У судовому засіданні під час розгляду кримінальної справи захисник К. заявив клопотання про повернення справи на додаткове розслідування у зв'язку з тим, що слідчий порушив право обвинуваченого на захист, не дав можливості ознайомитися з усіма матеріалами справи. Ці обставини підтвердились і справа судом була повернута на додаткове розслідування.

Ні в якому разі не слід давати для ознайомлення не підшиті документи, що може призвести до їх втрати або зіпсування.

З метою полегшення учасникам процесу пошуку необхідних матеріалів крім опису доцільно складати справку про зміст матеріалів, які згруповані у кожному томі. Така справка-вказівник розташовується у першому томі перед описом документів.

Систематизація матеріалів кримінальної справи і її оформлення — відповідальний етап закінчення досудового слідства. Він потребує від слідчого значних зусиль, відповідальності, охайності. І якщо підшити та пронумерувати аркуші справи здатен помічник слідчого або секретар, то систематизувати матеріали справи може тільки слідчий, що закінчує досудове слідство, і краще всіх, знає матеріали кримінальної справи. Тому передоручати будь-кому цю роботу неприпустимо.

Один із слідчих передоручив стажисту слідчого систематизувати та підшити матеріали двох кримінальних справ — про крадіжку та тілесні ушкодження. В обох справах до протоколів оглядів місць подій треба було прилучити фотознімки, які знаходились у конвертах. Стажист слідчого акуратно приклеїв фотокартки на таблички, але переплутав їх і в справу про крадіжку підшив фотокартки закривавленого одягу та знайдених у квартирі ножів, якими було спричинено тілесні ушкодження. Добре, що на цю нісенітницю звернув увагу захисник обвинуваченого під час ознайомлення з матеріалами справи, і помилку було усунено на досудовому слідстві.

1.3. Ознайомлення потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача ТИ їхніх представників з матеріалами справи

Ст. 217 КПК України передбачає, що слідчий, визнавши досудове слідство у справі, яка підлягає направленню до судового розгляду, закінченим, повідомляє про це потерпілого, його представника, цивільного позивача та цивільного відповідача або їхніх представників і роз'яснює їм їхнє право ознайомитися з матеріалами справи. Про це слідчий складає відповідний протокол **або** долучає до справи копію письмового повідомлення.

У слідчій практиці порушення права потерпілого та інших учасників **кримінального** процесу на ознайомлення з матеріалами справи — явище відоме. Нерідко слідчий при першому допиті потерпілого, коли ще кримінальна справа тільки порушена, відбирає у потерпілого заяву, що він не бажає знайомитися з матеріалами справи. Така практика визнана судами хибною. Тому слідчий повинен пред'явити потерпілому, цивільному позивачу, **цивільному** відповідачу або їхнім представникам матеріали вже закінченої провадженням справи. Для цього потрібно заздалегідь направити цим суб'єктам кримінального процесу письмове повідомлення (з урахуванням

часу поштового надходження), а також прилучити до справи копію цього повідомлення із зареєстрованим у секретаря вихідним номером та датою відправлення.

У самому повідомленні потрібно вказати конкретний день, час та місце, де потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач та їхні представники можуть ознайомитися з матеріалами закінченої кримінальної справи. Якщо повідомлені таким чином учасники процесу не з'являться до слідчого, або з'явившись, зроблять заяву (яка заноситься у протокол) про небажання знайомитись зі справою, то це не перешкоджає ознайомленню з матеріалами справи обвинуваченого.

Можна вчинити інакше: заздалегідь повідомляючи потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, попередити їх про необхідність сповістити слідчого про своє бажання або небажання знайомитися з матеріалами справи і у який час. Це буде сприяти складанню слідчим належного плану виконання вказаних процесуальних дій.

У тих випадках, коли ці учасники процесу з'явилися до слідчого і виявили бажання ознайомитися з матеріалами справи, слідчий пред'являє потерпілому та цивільному позивачу справу у повному обсязі, а цивільному відповідачу — тільки у обсязі, який відноситься до заявленого позову (ч.2 ст.217 КПК України).

Цивільний відповідач має бути ознайомлений із заявою про цивільний позов, постановою слідчого про визнання особи цивільним позивачем, матеріалами, що підтверджують цивільний позов (довідками про витрати на лікування потерпілого, про вартість зіпсованого майна; актами документальних ревізій, висновками експертів, протоколами допитів потерпілого, підозрюваного, обвинувачених, свідків, що стосуються характеру та розміру заподіяної шкоди).

Відповідно до ст. 85¹ та ст. 85² КПК України при пред'явленні матеріалів справи потерпілому, цивільному позивачу та цивільному відповідачу звукозапис, кіно-та відеострічки відтворюються у разі клопотання про це зазначених осіб.

Матеріали про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, для ознайомлення потерпілому, цивільному позивачу, цивільному відповідачу та їхнім представникам не пред'являються. 4.4 ст. 217 КПК України забезпечує таємність цих матеріалів, оскільки розголошення даних про вжиті заходи безпеки може звести нанівець їх ефективність.

Представники потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача (адвокати, близькі, родичі та інші особи, допущені до участі у справі за постановою слідчого) знайомляться з матеріалами справи у тому обсязі, що й особи, інтереси яких вони представляють (ст. 52 КПК України).

Коли цивільним позивачем або цивільним відповідачем є підприємство, установа чи організація, то з матеріалами справи знайомляться їхні представники — спеціально уповноважені ними на те особи.

Про ознайомлення потерпілого, цивільного позивача, і цивільного відповідача та їхніх представників слідчий складає протокол, у якому зазначає висловлене цими учасниками бажання ознайомитися з матеріалами справи, а також де, коли та у якому обсязі справа (або окремі матеріали) була пред'явлена та які клопотання були заявлені.

Знайомляться ці учасники зі справою окремо один від одного, у послідовності, вказаній у ст. 217 КПК України. Але іноді, залежно від обставин справи, ця послідовність може бути порушена, але завжди — до пред'явлення справи обвинуваченому і ЙОГО захиснику.

Клопотання, заявлені потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, розглядаються слідчим відповідно до ст. 129 КПК України в строк не більше трьох діб. Про результати розгляду клопотання повідомляється особа, яка заявила клопотання. Про повну або часткову відмову в клопотанні складається мотивована постанова.

Якщо слідчий виконав певні дії або прилучив до справи матеріали, про які заявлено в клопотанні, то ці матеріали мають бути пред'явлені для ознайомлення усім особам, які знайомилися з матеріалами справи. А з постановою про відмову або часткову відмову потрібно ознайомити того, хто заявив клопотання,

Таким чином, особа, яка заявила клопотання, буде знати не тільки рішення

слідчого, а й мотиви відмови у клопотанні, що суттєво впливає на можливість захисту прав цієї особи у суді під час судового розгляду справи.

1.4. Ознайомлення з матеріалами справи обвинуваченого і його захисника

Право обвинуваченого на захист передбачає можливість знайомитися з матеріалами справи як особисто, так і за допомогою захисника. Ознайомлення відбувається тільки після виконання слідчим вимог ст. 217 КПК України, тобто **після** ознайомлення потерпілого, цивільного позивача, оскільки обвинувачений і його захисник мають знати зміст заявлених ними клопотань і рішень, слідчого з цього приводу.

Визнавши зібрані докази достатніми для складання обвинувального висновку, слідчий, відповідно до ст. 218 КПК України, зобов'язаний оголосити обвинуваченому, що слідство у його справі закінчено і він має право як особисто, **так** і за допомогою захисника знайомитися з матеріалами справи, а також може заявити клопотання про доповнення досудового слідства. Про це слідчий складає окремий протокол, у якому зазначається виявлення бажання обвинуваченого стосовно участі в ознайомленні з матеріалами справи захисника.

Слідчий роз'яснює обвинуваченому його право (відповідно до **ст.46** КПК України) замінити захисника, який раніше брав участь у справі, або зовсім відмовитись від нього, а також доводить до відома обвинуваченого зміст обставин (перелічених у ст, 61 КПК України), що виключають участь у справі захисника. Після цього слідчий з'ясовує, якого захисника бажає запросити обвинувачений, та вживає заходів для виконання клопотання про участь в ознайомленні зі справою певного захисника. Якщо обвинувачений раніше відмовився від участі захисника у справі, а під час роз'яснення йому вимог **ст.218** КПК України виявив бажання знайомитися з матеріалами справи з його допомогою, слідчий повинен забезпечити участь захисника за домовленістю або за призначенням. Невиконання слідчим цього правила є суттєвим порушенням вимог кримінально-процесуального закону і підставою для повернення справи на додаткове розслідування у будь-якій

стадії процесу. Рішення питання про використання права ознайомитись зі справою за допомогою захисника належить обвинуваченому, слідчий не повинен ні в якому разі нав'язувати обвинуваченому свою думку стосовно недоцільності участі захисника у справі. Відмова від участі захисника допускається лише з ініціативи самого обвинуваченого (ст. 46 КПК України).

Якщо обвинувачений не виявить бажання ознайомитися з матеріалами справи з участю захисника, йому особисто пред'являються для ознайомлення усі матеріали справи. При ознайомленні з **матеріалами** справи обвинувачений, згідно з ч. 2 ст. 218 КПК України, має право робити виписки з матеріалів справи та заявляти клопотання.

Слідчий також роз'яснює обвинуваченому його право заявити клопотання про розгляд його справи у суді першої інстанції одноособово суддею чи колегіально судом у складі трьох осіб у випадках, передбачених ст. 17 КПК України.

Після цього слідчий складає єдиний протокол оголошення обвинуваченому про закінчення досудового слідства і пред'явлення йому матеріалів справи.

Якщо обвинувачений заявляє клопотання про участь захисника, слідчий повинен забезпечити таку участь. При цьому пред'явлення матеріалів справи має бути відкладене, згідно з ч. 4 ст. 218 КПК України, до появи захисника, але не більше як на три дні. При неможливості для обраного обвинуваченим захисника з'явитися у цей строк слідчий вживає заходів щодо заміни захисника.

Але щоб слідчому не довелося відкладати ознайомлення з матеріалами справи, слід заздалегідь вжити заходів для того, щоб обвинувачений або його родичі домовились та склали угоду з певним захисником або іншим фахівцем у галузі права, участь яких передбачена ч. 2 ст. 44 КПК України.

Відповідно до вимог ст.45 КПК України слідчий при ознайомленні з матеріалами справи обов'язково забезпечує участь захисника, коли:

- обвинувачений є неповнолітнім;
- обвинувачений через свої фізичні або психічні вади не може сам

реалізувати своє право на захист;

—обвинувачений не володіє мовою, якою ведеться судочинство;

—санкція статті, за якою кваліфікується злочин, передбачає довічне ув'язнення.

Якщо обвинувачений не має коштів для оплати послуг захисника, слідчий своєю постановою призначає захисника. Постанова для виконання направляється завідувачому адвокатським об'єднанням за місцем розташування органу досудового слідства.

Утих випадках, коли захисник не був раніше допущений до участі у справі, то прибувши для ознайомлення з **матеріалами** справи він має пред'явити слідчому документи (передбачені ч. 3 ст. 44 КПК України), що підтверджують його повноваження (ордер, угоду, доручення юридичної особи або заяву обвинуваченого про участь у справі як захисників близьких родичів, опікунів, піклувальників). Про допущення захисника до участі у справі слідчий, відповідно до ч. 5 ст. 44 КПК України, виносить постанову. Захисник при ознайомленні з усіма матеріалами справи користується правами, передбаченими ст.219 КПК України, а саме: має право робити виписки, мати побачення з обвинуваченим віч-на-віч, роз'яснювати обвинуваченому зміст обвинувачення, обмірковувати з обвинуваченим питання про заявлення клопотань, подавати докази, заявляти відводи, оскаржувати дії та рішення слідчого і прокурора. Матеріали кримінальної справи пред'являються обвинуваченому і його захисникові у пронумерованому вигляді. Останній аркуш справи, яка пред'являється для ознайомлення обвинуваченим та їхнім захисникам, свідчить про виконання слідчим вимог ст.217 КПК України. Матеріали про застосування заходів безпеки стосовно осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, для ознайомлення не пред'являються і зберігаються окремо від кримінальної справи (ч.5 ст.218 КПК України).

Обвинуваченого і його захисника не можна обмежувати у часі, потрібному їм, щоб ознайомитися з усіма матеріалами справи. Однак, якщо обвинувачений і його захисник явно намагатимуться затягнути закінчення справи, слідчий вправі своєю постановою, затвердженою прокурором,

визначити певний строк для ознайомлення з матеріалами кримінальної справи (ч. 6 ст.218 КПК України). З цією постановою слід ознайомити захисника і обвинуваченого.

Так, гр-н Ж., обвинувачений у нанесенні тяжких тілесних ушкоджень гр-ну В. під час відбування покарання за хуліганство, знайомився з матеріалами закінченої кримінальної справи. Протягом 3-х днів він дивився на першу і гарійку першого з 2-х томів кримінальної справи і на питання слідчого, чому він не знайомиться з матеріалами справи, цинічно відповідав, що йому нікуди і не треба поспішати, оскільки він вже має покарання 5 років позбавлення волі за хуліганство і протягом цього часу може читати справу, пред'явлену йому для ознайомлення. Цю заяву обвинуваченого Ж. слідчий зафіксував у протоколі її застосуванням звукозапису, після чого виніс **постанову** про обмеження часу на ознайомлення з матеріалами справи строком на 10 днів, яку затвердив у прокурора. У **зв'язку** з тим, **що** обвинувачений Ж. категорично відмовився від послуг захисника і не бажав читати матеріали справи, слідчий сам прочитав йому матеріали справи, застосувавши звукозапис. Після цього запропонував обвинуваченому Ж. особисто ознайомитися з матеріалами справи, але він відмовився. Таким чином, вимоги ст. 218 КПК України у кримінальній справі обвинуваченого Ж. Пули виконані слідчим впродовж 5-ти днів, про що був складений протокол із застосуванням звукозапису.

Необґрунтоване обмеження часу на ознайомлення з матеріалами справи суттєво порушує право обвинуваченого на захист. Тому вважаємо, що підставою для винесення такої постанови можуть бути: по-перше, графік ознайомлення обвинуваченого і його захисника з матеріалами справи, у якому слід фіксувати, скільки сторінок і у який час вони прочитали, затверджений їхніми підписами; по-друге, факти про запізнення або неявку без поважних причин обвинуваченого і його захисника до слідчого для ознайомлення з матеріалами справи.

Неприпустимо провадити слідчі дії під час ознайомлення обвинуваченого і його захисника з матеріалами справи.

Оголошення неповнолітньому обвинуваченому про закінчення слідства і

пред'явлення йому матеріалів справи відбувається з обов'язковою участю захисника (ст.440 КПК України). При цьому з дозволу слідчого може бути присутній законний представник неповнолітнього.

Про факт ознайомлення обвинуваченого з матеріалами справи слідчий складає протокол відповідно до вимог, передбачених ст. 85 КПК, у якому зазначається, у які строки, з якими матеріалами і на скількох аркушах був ознайомлений обвинувачений.

Аркуш справи, на якому міститься протокол про оголошення обвинуваченому про закінчення справи і пред'явлення йому і його захисникові матеріалів справи, у кількість пред'явлених аркушів не враховується. Забороняється вносити виправлення у цифри, які зазначають кількість аркушів справи, тому що це може бути розцінено судом як фальсифікація або не представлення частини кримінальної справи для ознайомлення. Тому слідчий перед виконанням цієї процесуальної дії повинен уважно перевірити нумерацію усіх аркушів справи, щоб не пропустити жодного аркуша.

Якщо обвинувачений або його захисник заявили клопотання, воно вноситься до протоколу або прилучається на окремому аркуші після протоколу, а в протоколі про це робиться позначка. Цей протокол підписується обвинуваченим, захисником (якщо він бере участь) та слідчим.

Заявлене обвинуваченим і його захисником клопотання обов'язково має бути розглянуто слідчим. Слідчий зобов'язаний задовольнити клопотання обвинуваченого та його захисника, якщо обставини, для з'ясування яких заявлено клопотання, мають значення для справи (ч. 2 ст. 221 КПК). Клопотання можуть бути заявлені про доповнення досудового слідства, про зміну кваліфікації злочину, про спростування обвинувачення та закриття кримінальної справи. Якщо слідчий приймає рішення про задоволення клопотання, він провадить додаткові слідчі дії, прилучає до справи додаткові довідки, характеристики тощо. Згідно зі ст.222 КПК усі додаткові матеріали, які зібрані за клопотанням обвинуваченого і його захисника, пред'являються їм для ознайомлення. Інші особи, які беруть участь у справі, також можуть ознайомитися з додатковими матеріалами,

приєднаними до справи, про що цих осіб сповіщає слідчий. При заявленій ними клопотання про ознайомлення з додатковими матеріалами або з усією справою слідчий надає їм таку можливість.

Про відмову або часткову відмову задовольнити клопотання слідчий у триденний строк складає мотивовану постанову. Слід **зауважити**, що у цій постанові повинні бути чітко сформульовані підстави відмови у клопотанні, а не перелік зібраних у справі доказів, що викривають обвинуваченого у скоєнні злочину. Забороняється і немотивована відмова у клопотанні обвинуваченого.

Постанова про відмову або часткову відмову у клопотанні має бути оголошена обвинуваченому і його захисникові у строк не більше трьох діб (ст. 229, 121 КПК).

Для обвинуваченого, який не володіє мовою, на якій було проведене досудове слідство, слідчий має запросити перекладача, а для глухонімих — особу, яка розуміє їхні знаки. Про участь перекладача, в ознайомленні з матеріалами справи зазначається в протоколі пред'явлення обвинуваченому і його захиснику матеріалів справи.

Слідчий зобов'язаний особисто пред'явити обвинуваченому матеріали справи і забезпечити збереженість всіх документів, що в ній знаходяться. Не виключені випадки, коли обвинувачений може вирвати або пошкодити найважливіші документи. Тому слідчий повинен уважно стежити за поведінкою обвинуваченого і упередити ці спроби.

Як вірно відмічає Н.А. Якубович [3, с.46], доцільно з окремих доказів, які не можуть бути відновлені і являють собою суттєве значення для справи, знімати копії, що можуть замінити первісні докази у разі їх втрати. У випадках спроби обвинуваченим пошкодити або вирвати аркуші справи слідчий складає про це протокол, і після цього особисто знайомить його з матеріалами справи, читаючи йому зміст документів, що знаходяться у справі.

Положення ч. 4 ст.61 і ст. 61-1 КПК України (в редакції від 21.06.2001р.) передбачають можливість усунення захисника від участі у справі, коли він,

зловживаючи своїми повноваженнями, перешкоджає встановленню істини у справі, затягує розслідування. У цих випадках слідчий вносить до суду подання, а суд мотивованою постановою усуває захисника від **участі у справі**.

Зловживання захисником своїми правами і **перешкоджання** встановленню істини слід відрізняти від законної діяльності захисника, яка спрямована на захист інтересів обвинуваченого. Тому усунути захисника на цих підставах можна лише тоді, коли він впливає на дачу показань свідків, потерпілих, схиляє обвинуваченого до протиправних дій. При цьому інформація **про** вказані дії повинна бути відображена у матеріалах справи.

Ознайомлення з матеріалами справи, обсяг матеріалів якої складається з 1-2 томів, а кількість обвинувачених не перевищує 4 особи, не викликає труднощів у практичній діяльності слідчих.

Особливу увагу слід приділити організації ознайомлення групи обвинувачених з матеріалами багатоепізодної кримінальної справи, яка складається з десятків томів. У таких випадках слідчий повинен заздалегідь спланувати проведення цієї процесуальної дії, на яку потрібно не менше 15-20 днів,

Якщо досудове слідство, згідно зі ст.119 КПК, проводилось групою слідчих, то її керівник розподіляє між: ними обов'язки та послідовність ознайомлення обвинувачених з матеріалами справи. З урахуванням пропозицій захисників, які в цей час можуть бути зайняті у інших справах, керівник слідчої групи складає план ознайомлення обвинувачених і їх захисників з матеріалами справи і на **кожного** обвинуваченого складається графік. У графіку слід вказати прізвище, ім'я та по батькові обвинуваченого, його захисника (якщо він бере участь), дату, час (години та хвилини) та кількість аркушів (і якого тому), з якими вони ознайомились. Такий графік підписується ними щоденно, а наприкінці і слідчим. Після ознайомлення усіх обвинувачених треба перевірити графіки і виключити випадки, коли хто-небудь з обвинувачених не буде ознайомлений з якимись матеріалами справи. Крім складання плану та графіків, керівник слідчої групи повинен подбати про створення належних

умов для ознайомлення обвинувачених і їхніх захисників з матеріалами справи (виділення відповідних приміщень у слідчому ізоляторі і транспортування туди томів кримінальної справи; забезпечення конвою, якщо обвинувачений, який тримається під вартою, буде знайомитись зі справою у службовому кабінеті слідчого; залучення працівників оперативних служб або помічників слідчого для здійснення допомоги слідчому у виконанні цієї процесуальної дії).

Після ознайомлення кожного обвинуваченого з матеріалами справи згідно з графіком складається окремий протокол (графік прилучається до протоколу).

Після того, як протокол ознайомлення обвинуваченого з матеріалами кримінальної справи підписаний обвинуваченим, захисником і слідчим, ніякі слідчі дії вже не провадяться. Слідчий складає обвинувальний висновок.

2. Обвинувальний висновок підсумковий документ у кримінальній справі

2.1. Загальна характеристика, значення і структура обвинувального висновку

Обвинувальний висновок — це головний і найважливіший процесуальний акт досудового слідства, у якому формулюються його остаточні висновки про сутність розслідуваних злочинів і винності осіб, які їх скоїли. Тільки після складання обвинувального висновку і його затвердження прокурором матеріали кримінальної справи **можуть** бути розглянуті судом з метою застосування щодо обвинуваченого **кримінального** покарання.

У зв'язку зі змінами в КПК України, які дозволяють прокурору за згодою сторін під час судового розгляду оголосити тільки резолютивну частину обвинувального висновку, а суду — **обмежити** обсяг дослідження доказів стосовно фактичних обставин, які ніким не оспорується (ст. 297, 299 КПК України), обвинувальний висновок визначає основні **напрямки**, рамки судового розгляду і тому має важливе значення для кримінального судочинства **в цілому**.

Останнім часом у зв'язку з реформуванням кримінально-процесуального законодавства у юридичній літературі висловлені пропозиції щодо зміни форми закінчення досудового слідства у кримінальній справі, яка направлена для розгляду до суду.

Автори проектів нового КПК України пропонують складання слідчим не обвинувального висновку, а постанови про закінчення досудового слідства і передачу матеріалів прокурору для складання висновку державного обвинувачення [4,с.68].

Така пропозиція, на нашу думку, суперечить загальнопроцесуальному принципу безпосередності дослідження доказів, згідно з яким посадові особи, які ведуть процес, приймають процесуальні рішення на підставі особисто сприйнятих, досліджених та оцінених доказів [5,с.6].

Перекладення на прокурора обов'язку складання обвинувального висновку по закінченій слідчим кримінальній справі у практичній діяльності призведе до тяганини. Важко уявити собі, як прокурор, який особисто не розслідував кримінальну справу, що складається з багатьох томів, і сам особисто не досліджував докази, буде складати по такій справі обвинувальний висновок.

Ю.О. Гришин [6,с.12] пропонує обвинувальний висновок замінити терміном

"обвинувальний акт", але наведена ним аргументація з цього приводу є спірною. З нашої точки зору, назва підсумкового документу — обвинувальний висновок логічно відповідає його призначенню і суті. Висновки слідчого, викладені у цьому документі, мають попереднє значення і можуть бути спростовані під час судового розгляду (наприклад, при винесенні судом виправдовувального вироку).

У чинному КПК юридичною підставою для прийняття рішення про складання обвинувального висновку є наявність сукупності достовірно встановлених обставин, що складають предмет доказування. Висновок слідчого про визнання розслідування закінченим процесуально фіксується в протоколі оголошення про закінчення досудового слідства (ст. 218 КПК України). Але докладні й аргументовані докази, що розкривають зміст прийнятого рішення, викладаються в тексті обвинувального висновку.

Визнання розслідування закінченим повинно бути обґрунтовано абсолютною переконаністю слідчого в тому, що всі докази винності обвинуваченого, а також кожна з обставин, які перелічені у ст. 64 КПК України, встановлені та закріплені із дотриманням процесуальних норм; досліджені, перевірені й оцінені в такій мірі, яка дозволяє зробити висновок про можливість направлення справи до попереднього розгляду судом. Як вірно вказують В.А. Коханов і А.В. Савкін [7,с.5-6], наявність підстав для закінчення досудового слідства безпосередньо пов'язана з достатністю доказів. Вважається, що саме достатність доказів є головною фактичною підставою для визнання розслідування закінченим і складання обвинувального висновку. Визначення поняття "достатності доказів" має різноманітний зміст залежно від стадій досудового слідства. Якщо для пред'явлення обвинувачення "достатні" докази повинні встановлювати подію злочину, його кваліфікацію, винність вчинення діяння даною особою і відсутність обставин, які виключають кримінальну відповідальність, то на момент закінчення розслідування в коло досліджуваних і доведених обставин входять усі встановлені ст. 64 КПК України елементи предмета доказування. Особливістю етапу завершення досудового слідства, на наш погляд, є "наповнення" поняття "достатності доказів" не тільки кількістю обставин, що підлягають з'ясуванню і дослідженню, але й, у першу чергу,

більш високою якістю і надійністю доказів, якими оперує слідчий при складанні обвинувального висновку, тобто ступенем доведеності цих обставин як кожної окремо узятої, так і їх сукупності.

Розв'язуючи питання про достовірність доказів для складання обвинувального висновку, перш за все, необхідно визначити межі доказування.

Під межами доказування слід розуміти певну повноту дослідження і ступінь доказаності обставин, що входять у предмет доказування у конкретній кримінальній, справі з її неповторними особливостями. У теорії кримінального процесу межі доказування підрозділяються на необхідні й фактичні [8,с.187]. Під необхідними межами доказування розуміється такий ступінь дослідження обставин, що встановлюють предмет доказування, який дозволяє переконатися у можливості направлення справи до суду. Фактичні межі — це обсяг об'єктивно можливого доказування обов'язкового кола обставин у конкретній кримінальній справі з урахуванням її специфічних труднощів.

При розслідуванні злочинів як звуження, так і безпідставне розширення меж доказування призводить до браку: у першому випадку процесуального — до неповного розслідування; у другому — до технічного — **необґрунтованого** продовження термінів слідства, залучення до . . **справи** непотрібних матеріалів, нераціонального, неекономного використання сил і засобів слідчого апарату.

Повна або часткова відсутність в обвинувальному висновку доказів, які підтверджують обвинувачення, є підставою для повернення справи на додаткове розслідування, на що було звернено увагу Постановою Пленуму Верховного Суду України від 25 березня 1988 року № 3 зі змінами від 4 червня 1993 року №3 "Про застосування судами України кримінально-процесуального законодавства, регулюючого повернення справ на додаткове розслідування "{підпункт "з" п. 13).

На етапі закінчення розслідування предмет доказування повинен бути встановлений у необхідних для кожної конкретної кримінальної справи

межах доказування.

Кримінально-процесуальне значення обвинувального висновку полягає, насамперед, в остаточному відображенні фактичної сторони злочинної діяльності обвинуваченого та її юридичної оцінки. Обвинувальний висновок як результат **діяльності** слідчого для інших правоохоронних органів є правовою підставою для прийняття ними відповідних рішень. Органи дізнання повинні припинити оперативно-пошукові заходи у відношенні обвинувачених по фактах, викладених в обвинувальному висновку, і вважати їх розкритими. Прокурор зобов'язаний прийняти одне з рішень, передбачених ст. 229 КПК України: затвердити обвинувальний висновок або скласти новий і направити справу до суду; повернути справу для додаткового розслідування або закрити її. При складанні нового обвинувального висновку прокурор згідно зі ст.231 КПК України може вносити в нього лише незначні зміни, щоб нове обвинувачення за своїми фактичними обставинами не відрізнялося істотно від обвинувачення, що міститься в обвинувальному висновку.

Крім того, обвинувальний висновок є однією з процесуальних гарантій права обвинуваченого на захист.

Обвинувальний висновок визначає обсяг обвинувачення підсудного в суді і є фундаментом розгляду справи в судовому засіданні. Морально-виховне значення обвинувального висновку обумовлюється безпосереднім концентрованим вираженням кримінально-правової політики держави у відношенні до конкретного протиправного діяння осіб, що його скоїли. Згідно зі ст. 297 КПК України обвинувальний висновок — це єдиний процесуальний документ слідства, щодо якого законом передбачена обов'язкова процедура оголошення. Привселюдне оголошення прокурором у судовому засіданні остаточного рішення офіційно уповноважених державою органів розслідування і нагляду за законністю — не тільки гласна кримінально-правова оцінка протиправного діяння і затвердження про винність певних осіб, але й цілеспрямована суспільно-моральна акція, що має велике виховне значення. Ч. 2 ст. 297 КПК України дозволяє прокурору за

попередньою згодою сторін оголосити на початку судового слідства лише резолютивну частину обвинувального висновку. Тому в теперішній час набуває особливого значення його зміст. Він має бути переконливим, що надає можливість сторонам обвинувачення і захисту досягти згоди у тих справах, де обвинувачення не викликає суперечень та сумнівів.

Але, на наш погляд, новели Кримінально-процесуального кодексу — ст. 297, 299 КПК в редакції від 26.06.2001р. про оголошення у судовому засіданні лише резолютивної частини обвинувального висновку і можливості визнання судом недоцільним дослідження обставин, які ніким не оспорюються, суттєво порушують основні засади кримінального процесу і суперечать вимогам чинної ст. 257 КПК України про те, що суд при розгляді справи повинен безпосередньо дослідити докази: допитати підсудних, потерпілих, свідків, заслухати висновки експертів, оглянути речові докази, оголосити протоколи та інші документи.

У юридичній літературі ці новели також отримали критичні зауваження. Так, А.В. Арбатський [9] стверджує, що обмеження у судовому засіданні обсягу дослідження доказів у практичній діяльності може вплинути на суттєве порушення права підсудного на захист.

Не вдаючись у дискусійні питання щодо цієї проблеми, зазначимо, що зміст обвинувального висновку значною мірою впливає на рішення, які приймаються під час судового розгляду справи. Тому обвинувальний висновок у кримінальній справі повинен відповідати вимогам законності, обґрунтованості, повноти, всебічності й об'єктивності.

Законність і обґрунтованість обвинувального висновку знаходить своє відображення в суворій відповідності його форми, змісту вимогам положень ст.223, 224 КПК України, які передбачають обов'язок слідчого мотивувати свої висновки доказами, що підтверджують наявність злочину і винність обвинуваченого. Непереверені дані, отримані з непередбачених законом джерел, а тим більше припущення не можуть бути обґрунтуванням винності обвинуваченого. Процесуальне правило про те, що всілякий сумнів у доведеності обвинувачення, якщо його неможливо усунути, трактується на

користь обвинуваченого, повною мірою відноситься як до судового вироку, так і до обвинувального висновку.

Крім процесуальних вимог, законність і обґрунтованість полягає в правильному застосуванні норм матеріального права, що безпосередньо залежить від достовірності встановлених у справі обставин. Кримінально-правова оцінка дій обвинуваченого повинна відповідати правилам кваліфікації і містити всі ознаки складу злочину, передбачені в інкримінованій кримінально-правовій нормі. Заходи по забезпеченню цивільного позову також повинні відповідати нормам цивільного права і процесу.

Повнота, всебічність і об'єктивність обвинувального висновку забезпечується детальним дослідженням всіх істотних обставин справи й об'єктивною оцінкою доказів як таких, що викривають, так і таких, що виправдовують обвинуваченого. При цьому особливого значення набуває аналіз доказів, що суперечать обвинуваченню і не усунутих у ході розслідування. Умовчання про існуючі у матеріалах справи протиріччя, а також неаргументований, односторонній вибір із наявної доказової інформації тільки обвинувальних доказів є порушенням вимог закону про розгляд усіх обставин справи в їх сукупності. І хоча основна ціль обвинувального висновку — демонстрація перед судом доказів, що обґрунтовують слушність юридичної оцінки дій обвинуваченого, презумпція невинуватості потребує об'єктивної оцінки пом'якшуючих його покарання обставин, доводів, що наводяться ним у свій захист, а також; результатів їх перевірки.

Так, **гр-н Р.**, обвинувачений у крадіжці із квартири, під час розслідування висунув версію про те, що в момент скоєння злочину він знаходився на прийомі у лікаря. Ця версія слідчим була спростована і обвинувачений Р. визнав свою провину. Але незважаючи на це, в обвинувальному висновку слідчим були не тільки наведені останні показання обвинуваченого, а й проаналізована його версія, яку він висунув на початку розслідування, і докази, що її спростували.

Ретельний аналіз виправдувальних показань обвинуваченого, а також: мотивована оцінка інших суперечливих матеріалів, у свою чергу, підвищують

рівень надійності і переконливості доказів, що викривають обвинуваченого. Принцип презумпції невинуватості висуває свої вимоги і до стилю викладання даних, що спростовують виправдувальні доводи обвинуваченого. Їхня оцінка не повинна свідчити про спробу перекласти на обвинуваченого обов'язок доказувати свою невинуватість.

У обвинувальному висновку неприпустимі твердження типу:

"... Доводи обвинуваченого голослівні, бездоказові, тому що він нічим не зміг обґрунтувати, що тілесні ушкодження потерпілому він завдав у стані необхідної оборони... "; "... Оспорюючи показання потерпілого, обвинувачений не представив переконливих доказів, на підставі яких слідство могло б поставити під сумнів правдивість показань потерпілого... "; "... Обвинувачений К. нічим не зміг підтвердити, що діяв таємно, а не відкрито, у зв'язку з чим його дії слід кваліфікувати як грабіж згідно з ч. II ст. 186 КК України".

Розглядаючи питання про стиль викладу аналізованого матеріалу, варто підкреслити, що складання об'єктивного і переконливого обвинувального висновку вимагає від слідчого не тільки високого професіоналізму, але й творчих навичок, обумовлених рівнем загальної культури. Недбало складений обвинувальний висновок знижує ефект успішно проведеного розслідування.

Текст обвинувального висновку має відповідати загальним правилам мови, на якій ведеться судочинство, і таким стилістичним вимогам для ділових документів, як повнота, точність, стислість і переконливість,

Повним повинне бути формулювання обвинувачення в резолютивній частині обвинувального висновку: зазначені в описовій частині протиправні дії обов'язково повинні входити в формулювання обвинувачення в тому ж обсязі й послідовності і відбивати результат викладеного в описовій частині. Без зазначення всіх фактів висновки, наприклад, про суму збитків виявляються бездоказовими.

Точність, як ознака обвинувального висновку, знаходить своє вираження в конкретності обставин, що описуються. Твердження типу "винність

обвинуваченого підтверджена усіма зібраними в справі доказами" не можуть замінити аналізу кожного конкретного доказу і припустимі тільки як стилістичний прийом при переході до оцінки доказової інформації. З метою об'єктивного викладення й оцінки суттєвих для справи обставин не рекомендується вживати різного роду емоційних ілюстрацій. Наприклад, фраза, що стала штампом "... Не ставши на шлях виправлення і не зробивши для себе належних висновків, обвинувачений знову скоїв навмисний злочин", при ближчому розгляді стає зайвою. Адже скоєння навмисного злочину раніше засудженим уже само по собі свідчить, що обвинувачений "не став на шлях виправлення" і "не зробив належних висновків".

Переконливість викладення досягається, крім посилок на докази і аркуші справи, оптимальною точністю вжитих понять і термінів, які піддаються лише такому тлумаченню, що відповідає суті описаних подій і обставин. Варто уникати термінів, які мають декілька значень, а також слів із розмовного просторіччя і жаргону. У цьому зв'язку при написанні складних обвинувальних висновків слід користуватися словниками і довідниками.

Повнота і переконливість повинна поєднуватися зі стислістю викладення. Однотипні рівнозначні за змістом показання необхідно групувати для цитування найбільш характерних із них. Фрагментарний, стислий виклад суті показань також, сприяє переконливості обвинувального висновку: не виключається можливість наведення дослівно показань, що стосуються найбільш важливих обставин, які підлягають доказуванню.

Переконливість обвинувального висновку обумовлюється також його мовою і стилем. Відповідно до закону, обвинувальний висновок складається на тій мові, на якій велося розслідування. Якщо обвинувачений не володіє цією мовою, обвинувальний висновок повинен бути перекладений на мову, якою він володіє. Ці вимоги передбачені ст. 223 КПК України.

Питанням мови і стилю викладення обвинувального висновку присвячені роботи В.С. Зубарева, Л.П. Крисі-на, В.Ф. Статкуса, Ю.М. Белозерова, С.П. Єфімічева, Т. Губаєвої, Н. Івакіної, О.Р. Михайленко[10], у яких докладно досліджені мовні характеристики обвинувального висновку.

Мова і стиль обвинувального висновку - різновид літературної мови, яка використовується для обґрунтування і формулювання підсумкових результатів розслідування. Особливостями мови обвинувального висновку є спеціальна юридична термінологія, повні, поширені речення з чітким позначенням дії, її об'єкта і суб'єкта, супровідних обставин. Обвинувальний висновок повинен бути складений зрозумілими нескладними висловленнями і містити вичерпні відповіді на всі питання у кримінальній справі. Ясність і зрозумілість мови обвинувального висновку — це дотримання граматичних правил і вибір таких слів, щоб їх тлумачили саме в тому значенні, яке розумів слідчий, що його писав.

Обов'язкова умова ясності обвинувального висновку — правильний порядок слів у реченні, що підпорядковується логічним закономірностям. Не можна припускати між головними і залежними словами вставки, що розривають основну думку, в результаті чого до кінця речення вже забувається те, про що говорилося спочатку.

Мова обвинувального висновку повинна бути гнучкою, правильною, зрозумілою, юридично грамотною, об'єктивною, всебічною, обґрунтованою і мотивованою [11,с.20-21] та повинна відповідати таким вимогам: 1) однозначності, 2) по можливості дослівному відображенню суттєвих даних, що містяться в показаннях, і стилістичній нейтральності при фіксації інших відомостей; 3) точності, 4) зрозумілості, 5) лінгвістичній правильності, 6) доречності, 7) стислості.

Використання в обвинувальному висновку слів і словосполучень, що мають чітко обкреслені значення, дозволить фіксувати дані з більшою наближеністю до об'єктивної дійсності.

З метою однозначного вживання мови бажано мати тлумачний словник або довідник найбільш часто вживаних криміналістичних виразів (термінів), а також іншого словесного матеріалу, який використовується під час складання обвинувального висновку [12]. Це надасть допомогу у стандартизації мови. Нерідко стереотипна або, як її іноді називають, штампована мова обвинувального висновку піддається необґрунтованій критиці. Очевидно, у

подібних випадках безпідставно проводиться паралель між офіційно-діловою мовою і мовою художньої літератури. Переваги стереотипної фразеології полягають у тому, що вона відшліфована не одним поколінням юристів і внаслідок тривалості вживання однаково та однозначно розуміється учасниками процесу і громадянами, які присутні у залі судового розгляду.

Точність опису фактичних обставин скоєного злочину та зібраних у справі доказів у обвинувальному висновку вимагає використання слів відповідно до притаманних їм у літературній мові значень; правильного сполучення слів між собою за змістом; виключення тавтологічних зворотів.

При фіксації спеціальних термінів необхідні відповідні їх пояснення в загальноновживаних виразах, які, наприклад, може давати спеціаліст. Про те, що спеціальні найменування пояснені спеціалістом, бажано зазначити в обвинувальному висновку.

Осмисленість фактичних даних потребує від слідчого уміння покласти їх у певну мовну форму,

Для того щоб обвинувальний висновок був більш зрозумілим учасникам процесу, доцільно **вживати** короткі речення. Як вірно зауважує Н.Івакіна [13], лінгвістична правильність записаного в обвинувальному висновку має немаловажне значення для забезпечення його достовірності. Неправильне вживання слів і словосполучень, граматичні і стилістичні помилки можуть спотворити зміст документа.

При доборі *словесного* матеріалу необхідно рахуватися з доречністю вживання в описі окремих слів, фраз. Неприпустимо, наприклад, використання нецензурних слів. Особливої обережності потребує використання слів, які виражають дані про фактичну сторону злочинів проти моральності, хоча в цьому випадку шкодить і зайва соромливість.

Важлива характеристика обвинувального висновку - його стислість. Однією з умов змістовної стислості обвинувального висновку є досконале знання всіх матеріалів справи, врахування в процесі його складання усіх обґрунтовано висунутих версій щодо обставин скоєння злочину.

Обвинувальний висновок не повинен містити інформації, яка не піддається

розголошенню. У ньому не повинно бути ніяких відомостей, що ганьблять людську гідність, не припускаються будь-які грубі, нелітературні висловлення, які могли мати місце в процесі розслідування в матеріалах кримінальної справи.

Водночас обвинувальний висновок може бути складено тільки за матеріалами кримінальної справи, на підставі наявних у справі протоколів слідчих дій, де повно, всебічно, об'єктивно досліджені всі суттєві обставини в справі, тобто на основі предмета доказування, а не на інших фактах і обставинах, що не мають відношення до справи [14,с.63-70].

Таким чином, установлена законом форма обвинувального висновку має самостійне процесуальне значення, оскільки обумовлює структуру доказового матеріалу і висновків слідчого, а також визначає послідовність і співвідношення між частинами цього документа. І хоча юридичною сутністю обвинувального висновку є його зміст, без передбаченої законом форми він не може виступати як заключний процесуальний акт у кримінальній справі.

Обвинувальний висновок як єдиний процесуальний акт у відповідності зі ст. 223, 224 КПК України складається з двох частин: описової та резолютивної, а також додатків.

В юридичній літературі висловлена думка щодо зміни структури обвинувального висновку. Так, в роботах С.К. Пітерцева [15,0.13], Ю.О. Гришина [6] та інших обґрунтовується позитивна пропозиція про виділення в обвинувальному висновку вступної частини.

Описова та резолютивна частини обвинувального висновку виконують самостійні процесуальні функції, а в сукупності забезпечують рішення комплексу задач кримінального судочинства. Поділ підсумкового в розслідуванні документа на власне обвинувальний висновок і додатки до нього, на нашу думку, носить умовний характер. Більш того, викладення вимог, запропонованих до додатків в окремій нормі кримінально-процесуального закону, підкреслює їх роль у забезпеченні прав і законних інтересів усіх учасників процесу. У цьому зв'язку уявляється спірною наявна в спеціальній літературі думка про те, що оскільки додатки носять допоміжно-технічний

характер, то вони не є складовою частиною обвинувального висновку [16,с.88]. Будучи систематизуючим розділом обвинувального висновку, додатки служать не тільки допоміжним документом для аналізу матеріалів кримінальної справи, але й засобом процесуального контролю за строками слідства й утриманням під вартою обвинувачених, порядком залучення до справи речових доказів, заходами для забезпечення цивільного позову і можливої конфіскації майна.

Зміст обвинувального висновку, а також: його структурних елементів визначається кримінально-процесуальним законом, криміналістичною характеристикою розслідуваного злочину, а також особливостями слідчої ситуації, в умовах якої проходив процес доказування. Наприклад, у справах про злочини проти особистості в описовій частині особливу увагу варто приділити докладному викладенню даних, що характеризують потерпілого і його поведінку в момент скоєння злочину, тому що ці відомості можуть сприяти встановленню мотивів злочину і мати значення для вирішення справи по суті. Обов'язковий опис засобів і механізму розкрадання у справах про майнові злочини потрібний не тільки для розкриття сутності злочинних дій обвинуваченого, але й для усунення причин і умов, що надалі можуть сприяти скоєнню аналогічних злочинів.

Під структурою обвинувального висновку слід розуміти систему взаємозалежних між собою обов'язкових і факультативних елементів, кожний із яких має визначений зміст і призначення. Виходячи з особливостей доказового матеріалу, деякі елементи цієї системи у свою чергу також складаються з декількох ланок. Ст. 223 КПК України у загальному плані виділяє два основних структурних розділи: описову і резолютивну частини обвинувального висновку.

Основне призначення описової частини - мотивування й обґрунтування юридичної оцінки дій обвинуваченого, що наводиться в резолютивній частині, за допомогою стислого і переконливого аналізу доказів, які **підтверджують** всю сукупність обставин, що входять в предмет доказування.

У відповідності зі ст. 223 КПК України в описовій частині викладаються; 1) **відомості**, що характеризують суть справи, тобто обставини об'єктивної і суб'єктивної сторін злочину (місце, час, засоби скоєння злочину, мотиви, наслідки й інші суттєві обставини справи); 2) дані про потерпілого; 3) докази, що підтверджують наявність злочину і винність обвинуваченого; 4) обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання; 5) докази обвинуваченого у свій захист і результати перевірки цих доказів.

Цей перелік необхідних даних може бути доповнений будь-якими відомостями, що відносяться до суті справи або характеризують доказову інформацію (наприклад, про причини злочину й обставини, що сприяли йому; про підстави припинення або виділення кримінальної справи у відношенні одного з обвинувачених).

Як зазначалось раніше, кожний злочин, за результатами розслідування якого складається обвинувальний висновок, має специфічні, індивідуальні ознаки, що й обумовлює унікальність доказового матеріалу про злочин. У цьому зв'язку послідовність викладення установлених фактів також визначається характером злочину і значущістю доказів, якими викривається обвинувачений. Означення в ч. 2 ст. 223 КПК України обов'язкових елементів описової частини, на нашу думку, не є жорсткою вимогою дотримання цієї послідовності, тому що порядок розташування встановлених обставин і добутих доказів багато в чому залежить від досвіду, кваліфікації і творчих здібностей слідчого. Водночас обраний порядок і логіка опису злочинних подій і доказового матеріалу повинні однозначно й переконливо мотивувати висновки, сформульовані у резолютивній частині.

Структура резолютивної частини чітко встановлена ч. 4 ст. 223 КПК України і містить в собі три обов'язкових елементи:

1. Відомості про особу обвинуваченого.
2. Формулювання пред'явленого обвинувачення.
3. Норми кримінального закону, за якими кваліфікуються дії обвинуваченого.

Резолютивна частина - це резюме описової, що містить повний і точний

виклад суті обвинувачення, пред'явленого конкретній особі, і остаточну юридичну оцінку (кваліфікацію) злочинних дій обвинуваченого. Призначення всієї резолютивної частини визначається формулюванням обвинувачення, що є найбільш містким за змістом елементом обвинувального висновку. У формулюванні обвинувачення відбиваються фактичні обставини скоєного злочину, указуються юридичні ознаки інкримінованого злочину відповідно до диспозиції конкретної кримінально-правової норми, тобто формулюється суть того, за що підсудний повинен понести відповідальність, за що йому може **бути** призначено певне покарання.

Закон потребує включення в резолютивну частину раніше пред'явленого на досудовому слідстві формулювання обвинувачення, тобто саме того обвинувачення, проти якого обвинувачений захищався після пред'явлення йому остаточного обвинувачення. Таким чином, найважливішою вимогою до резолютивної частини є повна відповідність формулювань **обвинувачення**, викладених у постанові про притягнення як обвинуваченого, й обвинувального висновку. Якщо в справі притягнуто декілька обвинувачених, ■ то **обвинувачення** повинно бути сформульоване стосовно **кожного** окремо і повинна бути зазначена стаття КК, що встановлює відповідальність за даний злочин.

Відповідно до принципу індивідуалізації відповідальності при розмежуванні обвинувачення у відношенні кожного з обвинувачених, їх провина має бути конкретизована для виявлення їхньої ролі у скоєнні злочину. У випадку інкримінування обвинуваченому декількох злочинів, передбачених різними кримінально-правовими нормами (реальна сукупність), обвинувачення необхідно викладати роздільно по кожному епізоду і після формулювання кожного складу вказувати відповідну статтю КК. Якщо ж в одній дії обвинуваченого містяться ознаки декількох злочинів (ідеальна сукупність), то кримінально-правові норми вказуються підряд після формулювання обвинувачення.

Необхідним реквізитом резолютивної частини є вказівка суду, до якого по підсудності буде направлена кримінальна справа для розгляду по суті. Ця

обставина забезпечує обвинуваченому право подавати скарги, заяви і клопотання в конкретні правоохоронні органи.

Завершується резолютивна частина обвинувального висновку вказівкою часу і місця його складання і підписом слідчого.

Обов'язковою умовою законності обвинувального висновку є узгодженість між описовою і резолютивною частинами. Юридична оцінка дій обвинуваченого повинна логічно відповідати фактам, відбитим в описовій частині. Неприпустиме формулювання обвинувачення в **резолютивній** частині на основі даних, що не впливають з обставин, викладених в описовій частині.

Якщо формулювання обвинувачення, викладене в обвинувальному висновку, суттєво відрізняється від формулювання, яке міститься у постанові про притягнення особи як обвинуваченого, або погіршує стан обвинуваченого в порівнянні з пред'явленим обвинуваченням, або пов'язане з іншим порушенням його права на захист, справа підлягає поверненню на додаткове розслідування (підпункт "є" п.13 постанови Пленуму Верховного Суду України №3 від 25 березня 1988 р. зі змінами, внесеними Постановою Пленуму №3 від 4 червня 1993 р. "Про застосування судами України кримінально-процесуального законодавства, регулюючого повернення справ на додаткове розслідування"). Додаткове розслідування, наприклад, можливе, коли в обвинувальному висновку наведено факт застосування спеціально пристосованих знарядь при відсутності посилання на це в постанові про притягнення особи як обвинуваченого.

Закон потребує, щоб в обвинувальному висновку були вказані конкретні обставини, які інкримінуються обвинуваченому. Але якщо цей документ складено з недопустимою натуралізацією опису злочинних дій (особливо у справах про вбивства, зґвалтування), що виключає можливість публічного оголошення такого обвинувального висновку в суді, то така справа відповідно до ст.230 і ст.249-1 КПК України повертається прокурору зі стадії попереднього її розгляду суддею для складання нового обвинувального висновку.

2.2. Описова частина обвинувального висновку

Теорія кримінального процесу виділяє декілька способів викладення фактичних обставин в обвинувальному висновку;

— систематичний спосіб полягає у викладенні фактичних обставин справи за стадіями розвитку злочинної ДІЯЛЬНОСТІ В ТІЙ ПОСЛІДОВНОСТІ, В ЯКІЙ ВОНИ відбувалися в дійсності, і застосовується, як правило, при наявності прямих доказів провини обвинуваченого, що не заперечує свою причетність до скоєння злочину;

— хронологічним способом описується злочинна діяльність обвинуваченого, який заперечує факт скоєння ним даного злочину, коли прямі докази його провини відсутні, тому обставини злочинної діяльності викладаються в порядку їх встановлення досудовим слідством, тобто основою сюжетної лінії є опис процесу доказування, а не власне злочинних дій;

— змішаний спосіб є похідним від двох зазначених вище, коли одні розділи описової частини складаються систематичним, а інші - хронологічним способом за окремими епізодами злочинної діяльності.

Слід зазначити, що способи складання описової частини не впливають на зміст резолютивної, яка в усіх випадках викладається за однаковою схемою, що суворо регламентується законом.

Слід вважати, що найбільш логічним вступом до опису встановлених розслідуванням обставин є такий, що отримав поширення на практиці викладення приводів, які послужили підставою для порушення кримінальної справи, перелічених у ст. 94 КПК України. При виділенні кримінальної справи в порядку ст. 26 КПК України у вступі обов'язково треба зазначити особливий порядок початку розслідування. Тут же доцільно коротко зауважити на рішення суду і прокурора, якщо вони приймалися по даній справі перед прийняттям слідчим справи до свого провадження (скасування постанови про закриття, направлення на

додаткове розслідування).

Після стислого і лаконічного вступу при систематичному способі рекомендується розташувати обов'язкові та факультативні елементи описової частини в такому порядку:

- 1) фабула злочину, тобто суть справи з викладом фактичних обставин, що характеризують об'єктивну і суб'єктивну сторони злочину (місце, час, способи, мотиви, наслідки й ін.);
- 2) відомості про потерпілих, куди повинні входити дані не тільки про особистість, але й про установи та організації, яким злочином заподіяна шкода;
- 3) юридична оцінка (кваліфікація) злочинних дій, описаних у фабулі;
- 4) відомості про пред'явлення суб'єкту злочину постанови про притягнення його як обвинуваченого;
- 5) аналіз і оцінка доказів, що підтверджують наявність злочину і винність обвинуваченого:
 - а) позиція і показання обвинуваченого з приводу пред'явленого йому обвинувачення;
 - б) система доказів, що спростовують доводи обвинуваченого у свій захист;
 - в) докази події злочину і винності обвинуваченого;
 - г) критична оцінка окремих доказів;
 - б) оцінка обставин, які пом'якшують і обтяжують покарання, а також: ступінь суспільної небезпеки злочинного діяння й особи обвинуваченого;
- 7) висновки описової частини.

Фабула в перекладі з латинської означає розповідь (історія, оповідання) із традиційним розміщенням осіб і подій. Стосовно обвинувального висновку — це письмове ретроспективне, динамічне оповідання про подію злочину. Оскільки фабула є сюжетною основою всього обвинувального висновку і визначає весь хід і обсяг наступного доказування, у ній необхідно розкрити усі юридично важливі ознаки

злочинного діяння, які надалі будуть обґрунтуванням кримінально-правової оцінки злочину (формулюванням обвинувачення).

У цьому зв'язку неприпустимо підміняти фабулу кримінальної справи механічним викладенням формулювання обвинувачення, тому що зміст фабули повинен бути значно ширшим останнього.

Як вірно вказують В.А. Коханов і А.В. Савкін [17,с.18-19], описуючи фабулу, необхідно містко і взаємозалежно охопити всю сукупність обставин і етапів злочинної діяльності, не захаращуючи при цьому її зміст несуттєвими деталями, посиланнями на конкретні докази, що характеризують окремі тези розповіді або аморальний спосіб життя обвинуваченого. Розпилення доказової інформації з тексту фабули ускладнює цілісне сприйняття динаміки злочину і знижує переконливість власне доказового розділу. Прийнята слідчою практикою вступна до фабули фраза "Досудовим розслідуванням встановлено..." якнайкраще характеризує основне призначення цього трудомісткого і відповідального розділу — дати загальну картину злочину, тобто компактно і ясно розповісти про те, "що встановлено". "Як це встановлено", тобто докази, котрими ця розповідь підтверджується, варто викласти в спеціально відведеному для цього доказовому розділі з наведенням системи доказів, а також аналізом і оцінкою кожного окремо.

Вільний опис злочинних подій обов'язково повинен поєднатися з розглядом фактично і юридично значущих обставин, що надалі визначать зміст формулювання обвинувачення. Крім зазначених у ст. 223 КПК України місця, часу, способів, мотивів і наслідків злочину, у фабулі необхідно розкрити і такі суттєві ознаки складу, як конкретні дії обвинуваченого, що характеризують його роль у скоєнні злочину; причинний зв'язок між протиправною дією (бездіяльністю) і шкідливими наслідками, які наступили в результаті цього; відбити спрямованість (ціль) суспільно небезпечних дій обвинуваченого. При цьому з особливою старанністю варто описувати ті елементи складу злочину, які при формулюванні обвинувачення одержать статус кваліфікуючих ознак.

Відомості про потерпілого є законодавчо встановленим елементом описової частини обвинувального висновку і повинні бути наведені у фабулі в найбільш зручний момент опису злочинних дій. Закон (ст. 223 КПК України) не встановлює характер і обсяг необхідних відомостей про потерпілого, оскільки ступінь деталізації цих відомостей визначається особливостями конкретної справи. У обов'язковому порядку варто вказувати прізвище, ім'я і по батькові потерпілого, його місце проживання, а також, характер взаємозв'язків з обвинуваченим. У випадках, коли даними про потерпілого визначається кваліфікація злочину (наприклад, зґвалтування неповнолітньої або малолітньої), необхідно, особливо відмічаючи цю обставину, при цьому відбити відношення обвинуваченого до даного факту (знав або повинен був знати). У деяких справах наведення докладних даних про особливості особи потерпілого може сприяти визначенню міри суспільної небезпеки обвинуваченого (коли жертвами злочину стають інваліди, старі, психічно хворі та діти).

Характер зв'язків між потерпілим і обвинуваченим, а також посадове становище потерпілого підлягають обов'язковому розгляду при злочинних посяганнях на представника влади, а також: у спеціально відзначених у законі випадках (убивство, скоєне в зв'язку з виконанням потерпілим свого службового або громадського обов'язку; спонукання до вступу в статевий зв'язок особою, у відношенні якої жінка чи чоловік були по службі або матеріально залежні). При описі злочинів, у яких протиправна або аморальна поведінка потерпілого обумовили скоєння протиправних злочинних дій, необхідно дати характеристику особистості потерпілого і проаналізувати кримінальну ситуацію, що завершилася злочинним результатом. Ці дані сприяють також розкриттю мотиву злочину при наявності провокуючих або необережних дій потерпілого (наприклад, у справах про перевищення меж необхідної оборони або про порушення правил техніки безпеки).

Особливе місце у фабулі повинно бути відведено викладу законодавчо закріпленого елемента описової частини — обставинам, що пом'якшують або обтяжують покарання обвинуваченого. І хоча дані обставини не впливають на

кваліфікацію скоєного, їх зміст необхідно розкрити в найбільш зручний момент опису подій злочину. Висновки ж про визнання конкретних обставин пом'якшуючими або обтяжуючими провину обвинуваченого, а також їх оцінку, на нашу думку, варто розмістити наприкінці доказового розділу при дослідженні даних, що характеризують особу обвинуваченого.

Після ясного і послідовного викладення суті справи доцільно виділити юридично значущі сторони злочину і дати правову оцінку скоєному. Обґрунтована юридична оцінка описаних у фабулі обставин є логічним завершенням розповіді про злочин, в якому необхідно розставити акценти на кваліфікуючих ознаках скоєного. Юридична оцінка повинна містити не тільки механічне перелічення закріплених у кримінально-правових нормах назв кваліфікуючих ознак (корисливі спонукування, особлива зухвалість, винятковий цинізм і т.д.), але й виділяти особливості змістовної сторони цих ознак, тобто показувати, чому діяння кваліфіковане саме так, а не інакше[18,с.96].

Розкриваючи фактичний зміст кваліфікуючих ознак і суттєвих обставин злочину, юридична оцінка визначає основні напрямки і конкретну схему подальшого доказування, тобто є своєрідним містком між фабулою і доказовим розділом обвинувального висновку. Тут же, у необхідних випадках, доцільно навести відомості про рішення у відношенні окремих співучасників злочину, що не притягуються до кримінальної відповідальності. При цьому треба відзначити, що дані рішення прийняті в результаті конкретного слідчого опрацювання, не перешкоджають закінченню досудового слідства і не впливають на доказаність вини осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності. Для вичерпного відображення заходів, **вжитих** досудовим слідством за аналізованими фактами, достатньо стислого повідомлення про процесуальне рішення у відношенні кого-небудь із співучасників. Як приклад, можна навести такі формулювання.

1."... В порушенні кримінальної справи у відношенні гр. Ж. за фактом його співучасті у розбійному нападі відмовлено у зв'язку з його смертю "
(аркуш справи 35).

2."... Оскільки вжитими заходами встановити місце перебування гр. Б. дотепер не вдалося, матеріали кримінальної справи у відношенні нього виділені в окреме провадження для його розшуку і наступного притягнення до кримінальної відповідальності" (аркуші справи 38, 40-45).

Дослідивши фактичні обставини скоєного злочину і використовуючи їх юридичну оцінку як керівну схеми, необхідно всебічно, повно й об'єктивно викласти всі докази, які підтверджують описані у фабулі суспільно небезпечні дії, а також винність обвинуваченого. Конструкцію системи доказів скоєного злочину і винності обвинуваченого доцільно починати із закріплення самого факту пред'явлення обвинувачення. Тільки з цього моменту буде правомірним подальше вживання у тексті обвинувального висновку поняття "обвинувачений". З метою редакційної економії і послідовності викладення констатацію факту пред'явлення обвинувачення можна об'єднати з юридичною оцінкою злочинних дій. На практиці це можна сформулювати приблизно так: "... Своїми навмисними діями гр. М. вчинив таємне викрадення чужого майна — крадіжку, поєднану з проникненням у житло, що завдало значної шкоди потерпілому гр. П, на суму 3050 грн, тим самим скоїв злочин, передбачений ч. 2 ст. 185 КК України ".

Хронологічний спосіб викладення фактичних обставин справи при складанні обвинувального висновку полягає, як уже відзначалося вище, у викладенні їх не в тій послідовності, як розвивалася злочинна діяльність, а в тій, як вона встановлювалася досудовим розслідуванням. Даний спосіб застосовується рідко і частіше у таких справах, де немає прямих, доказів.

При хронологічному способі викладення описової частини обвинувального висновку сутність справи подається у вигляді висновків із наведених доказів, встановлених слідством. При цьому вказується джерело і зміст кожного доказу, дається посилання на аркуші справи. У цьому випадку практично з'єднуються два елементи — опис суті справи і доказів, що підтверджують наявність злочину і вини обвинуваченого. Не виключається і можливість наведення спочатку найбільш вагомих, переконливих за своєю значущістю

доказів, а потім ніби в підтвердження основного, головного доказу можна послідовно навести й усі інші отримані докази в справі. На наш погляд, у кожній конкретній справі з урахуванням обставин скоєного злочину слідчий може на свій розсуд вибрати найбільш переконливий порядок наведення доказів, дотримуючись при цьому хронологічної послідовності.

Водночас аналіз доказів в обвину повинен бути повним, всебічним і об'єктивним,

До типових помилок побудови системи доказів та їх розміщення в тексті обвинувального висновку відносять такі:

1. Неупорядковане, непослідовне наведення доказової інформації без урахування її значущості й доброякісності, а також розкид доказів по тексті обвинувального висновку, тобто невиправдане підтвердження окремих несуттєвих положень конкретними доказами. Частіше за все ця хиба зустрічається при спростуванні доводів обвинуваченого у свій захист або помилкових показань свідків і потерпілих. Не згрупувавши доми за ОСНОВНИМИ, вузловими пунктами доказування, слідчий прагне "у цілому", без виділення окремих помилкових тверджень, за допомогою тільки кількості зібраних доказів, викрити обвинуваченого у скоєнні злочину. Подібне змішування різноманітних видів доказів (витягів із показань, цитат із висновків експертів, результатів оглядів, виїмок та інших слідчих дій) без їх систематизації за кожною обставиною, яка входить у предмет доказування, не сприяє переконливому і незаперечному викриттю обвинуваченого в інкримінованому злочині.

2. Наведення переліку джерел доказів без аналізу й оцінки кожного доказу окремо. Подібна помилка властива доказуванню злочинів, у скоєнні яких обвинувачений цілком визнає себе винним. Видима обґрунтованість провини обвинуваченого великою кількістю доказів обумовлює помилкову думку слідчого про не потрібність детального доказування всіх обставин злочину. Водночас механічне перелічення зібраних доказів без їх оцінки може

негативно позначитися на доброякісності, а отже, доказовій значущості як кожного окремо узятого доказу, так і їх сукупності. У подібних випадках шляхом оцінки основних доказів також варто виключити можливість самооговору обвинуваченого у скоєнні злочину.

3. Зайві деталізація й обсяг доказової інформації. Найчастіше ця хиба виявляється при доказуванні злочину, скоєного декількома співучасниками, коли їхня провина підтверджується тими самими доказами. У подібних випадках достатньо докладно проаналізувати докази один раз, а далі вказувати лише їх джерела. Невиправдане збільшення обсягу доказового розділу зводить нанівець чіткість сприйняття тих конкретних відомостей, що безпосередньо підтверджують або спростовують доказувані положення.

4. Відсутність у доказуванні проміжних висновків і особистих оцінок окремих доказів, а також їх груп. Дана хиба є дуже **суттєвою**, тому що знижує наступальне, викриваюче значення доказування, лишає нерозв'язаними протиріччя в доказах, які не вдалося усунути в процесі розслідування. Відсутність **проміжних** висновків, що підтверджують або спростовують конкретні факти, не дозволяє однозначно зрозуміти мету викладення окремих доказів або їх груп, що значно знижує аргументацію викриваючого обвинувального висновку. Цілеспрямована оцінка доказів і логічно обґрунтовані, однозначні висновки сприяють закінченості доказування окремих елементів складу злочину, а в сукупності-переконливості всього доказового розділу[19,с.23-24].

Наведені хиби відносяться, головним чином, до структури доказового розділу і не вичерпують усього різноманіття вад доказування, які найчастіше зустрічаються в змісті аналізу й оцінки доказів, Як вірно виділяє С.К.Пітерцев [20, с.41], до найбільш поширених помилок аналізу й оцінки доказів належать:

1) Гонитва за кількістю доказів при поверховій перевірці їх якості з погляду стабільності, надійності джерел, а також дотримання процесуального порядку їх одержання;

2) переоцінка значення окремих так званих "незаперечних" доказів на шкоду аналізу й оцінці сукупності всіх наявних доказів у цілому; розгляд в обвинувальному висновку тільки тих доказів, які обвинувачують, без аналізу й оцінки доказів, що виправдують; неперевіреність обставин, які приводить обвинувачений у свій захист; наявність не усунутих протиріч у доказах; 4} при наявності інших невикористаних можливостей побудова системи доказування винятково на основі особистих (отриманих від осіб) доказів без їх глибокої деталізації і критичної оцінки з погляду надійності, тобто без урахування перспективи їх можливих змін або інтерпретації в судовому засіданні.

Рішення комплексу питань доказування у конкретній кримінальній справі обумовлює трудомісткість і важливість доказового розділу. За структурою і змістом він найбільший, найскладніший і найвідповідальніший.

При систематичному способі викладення описової частини обвинувального висновку доказову інформацію подавати доцільно в такій послідовності:

- а) викладення позиції і показань обвинуваченого з приводу пред'явленого обвинувачення;
- б) опис системи доказів, що спростовують алібі обвинуваченого;
- в) дослідження доказів, які підтверджують подію злочину і винність обвинуваченого;
- г) критична оцінка окремих доказів;
- д) оцінка обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання обвинуваченого і визнання їх такими.

У запропонованій структурі залежно від наявності фактичних обставин і слідчої ситуації можуть припускатися зміни відповідно до конкретних цілей доказування. Розглянемо детальніше цю структуру.

Позиція — це узагальнене відношення обвинуваченого до всього пред'явленого обвинувачення, процесуально закріплене на початку протоколу його допиту в процесі пред'явлення обвинувачення в остаточному вигляді.

Деякі автори пропонують показання обвинуваченого в описовій частині обвинувального висновку приводити після усіх зібраних у справі доказів [21,с18]. Але, на наш погляд, ця думка є спірною, оскільки позицію обвинуваченого щодо пред'явленого обвинувачення слідчий має послідовно або підтвердити, або спростувати і дати їй належну оцінку.

Залежно від процесуального рівня проведеного розслідування, кількості доказів у справі, антигромадської особистості обвинуваченого ця позиція може бути подана в таких варіантах:

- 1)повне заперечення фактів скоєння інкримінованих діянь, поєднане з відмовою від дачі показань;
- 2)заперечення обвинуваченим скоєння злочинних дій із висуванням алібі або спробою своїми діями і поясненнями опорочити викриваючі докази;
- 3)часткове визнання обвинуваченим своєї провини;
- 4)повне визнання обвинуваченим інкримінованих йому дій, пов'язане з дачею повних і достовірних показань.

Позиція обвинуваченого повинна отримати розгорнуте обґрунтування в його показаннях із розкриттям сутності пояснень обвинуваченого з приводу пред'явленого обвинувачення. Основною метою викладення показань обвинуваченого є їхнє узгодження з висловленою ним позицією (загальним відношенням) до пред'явленого обвинувачення. Часті випадки, коли зазначений слідчим варіант позиції обвинуваченого не відповідає змісту його показань. Наприклад, обвинувачений визнає свою провину, а в показаннях, деталізованих по етапах і епізодах злочинної діяльності, її заперечує. У інших ситуаціях, не заперечуючи сам факт скоєння злочину, обвинувачений дає показання про свою непричетність до нього. Іноді часткове визнання обвинуваченим своєї провини стосується тільки окремих другорядних сторін події злочину, не охоплюючи його суті в цілому. Така позиція, по суті, є повним запереченням своєї вини обвинуваченим. У подібних випадках при аналізі й оцінці показань обвинуваченого необхідно розкрити зазначені невідповідності та підтвердити доказами його винність у повному обсязі пред'явленого обвинувачення [22,с. 49].

При оцінці показань обвинуваченого, що частково визнає свою провину, важливо провести чітку межу між конкретними фактами, які він визнає і які заперечує. Аналізуючи показання обвинуваченого при частковому запереченні провини, варто підкреслити, що власне він заперечує: факт винного вчинення суспільно небезпечних дій чи тільки правову оцінку (кваліфікацію) цих дій. Дана обставина значно полегшує подальшу оцінку викриваючих доказів, оскільки **сприяє** з'ясуванню істинного відношення обвинуваченого до інкримінованого діяння. Поверхова, формальна оцінка показань обвинуваченого, який частково визнає свою провину, нерідко розцінюється як навмисна протидія встановленню істини у кримінальній справі і може необґрунтовано погіршити становище підсудного при визначенні йому міри покарання.

Оцінюючи показання обвинуваченого, що цілком визнав свою провину у скоєнні злочину, необхідно підкреслити наявність даних про його щире каяття і вирішити питання про визнання їх як обставини, що пом'якшує покарання. При цьому варто враховувати, що визнання своєї провини обвинуваченим найчастіше обумовлено явними викриваючими фактами або страхом перед покаранням. Тільки з'явлення зі зізнанням, щире каяття й активне сприяння розкриттю злочину **може** бути у відповідності з п. 1 ст. 66 КК України визнано пом'якшуючою покарання обставиною.

Якщо обвинувачений цілком визнав свою провину і дав правдиві показання про всі істотні обставини злочину, підтверджуючи тим самим усі факти, викладені у фабулі, то достатньо коротко навести суть його показань, завершивши їх фразою про те, що "...показання обвинуваченого про деталі скоєного ним злочину цілком відповідають викладеному у фабулі обвинувального висновку".

Для закріплення власного зізнання обвинуваченого варто привести всі докази, якими він викривається. Детальне підтвердження доказовою інформацією правдивих показань обвинуваченого забезпечить доведення його винності в суді у випадку відмови від зізнання своєї провини.

Особливу увагу варто звернути на оцінку суперечливих показань

обвинуваченого. Для відмежування достовірних показань від помилкових викладаються докази обґрунтованості визнання їх такими. При кількаразовій зміні показань про свою причетність до злочину останні показання обвинуваченого повинні бути проаналізовані й викриті як недійсні за допомогою конкретної аргументації. Для підтвердження хибності показань можна посилатися на їхню кількаразову зміну. Тільки в цих випадках з обвинувального висновку буде очевидно, що в справі перевірені та розслідувані усі версії.

Уразі невизнання вини обвинуваченим необхідно дати його розгорнуті показання з деталізацією конкретних доказів і версій у своє виправдання. Точне викладення усіх міркувань обвинуваченого необхідне для предметного і послідовного спростування сукупністю викриваючих доказів. Якщо на слідстві обвинувачений висував декілька виправдувальних версій, то необхідно їх перелічити і кожен окремо викрити, як неправдиву або помилкову.

Спростування конкретних тверджень обвинуваченого, що істотно впливають на долю справи, варто починати з ретельного аналізу обставин, якими не підтверджується алібі. Доцільно відразу ж викласти докази, якими спростовується висунуте обвинуваченим алібі. Розгляд і оцінка цих істотних обставин у середині або наприкінці доказового розділу може порушити логіку сприйняття попередніх доказів. Не розв'язавши загального питання, не можна розглядати окремі. Висуваючи алібі, обвинувачений цілком заперечує свою провину, пояснюючи це своєю відсутністю в момент інкримінованих йому подій на місці злочину, при цьому вказуючи конкретну адресу, район або місце, де він знаходився в зазначений час. Узагальнена оцінка доказів, приведених для спростування алібі, може бути сформульована в такій редакції: "...Таким чином, сукупність приведених доказів однозначно спростовує як невідповідаючі дійсності показання обвинуваченого О. проте, що 25 січня ц.р. між 17 і 20 годинами він знаходився у свого друга Г. за адресою: вул. Спортивна, 28". Докази потрібно розташувати так, щоб була очевидна неспроможність пояснень обвинуваченого. Для цього

рекомендується по кожному окремому факту, який наводиться обвинуваченим у свій захист, подавати спростовуючі докази. Поетапне групування викриваючих доказів, із виділенням найбільш переконливих і надійних сприяє ефективній, руйнації захисту **обвинуваченого**, У більшості випадків обвинувачені не визнають себе винними у справах, в котрих немає прямих доказів, які їх обвинувачують, а обвинувачення базується лише на непрямих доказах. У цьому зв'язку спростовуючі докази необхідно викладати з логічною послідовністю, порівнюючи їх з іншими доказами, які підтверджують взаємозв'язок дій обвинуваченого з подією злочину.

Своєрідним засобом захисту, який найчастіше обирають раніше судимі особи, є повна відмова від дачі показань. Не бажаючи визнавати свою провину і не маючи ніяких аргументів у своє виправдання, обвинувачені **вважають** безконтактну поведінку найбільш важкою для доведення їх провини. Іноді відмову від дачі показань зазначені особи пов'язують із симуляцією нервового розладу або психічного захворювання.

В обвинувальному висновку необхідно відзначити цей факт і дати характеристику поведінці **обвинуваченого**, а потім викладом викриваючих доказів дати оцінку подібній позиції як одному з засобів уникнути відповідальності. Наприклад: "...Невмотивовану відмову обвинуваченого М. давати показання по суті пред'явленого йому обвинувачення слідство вважає методом захисту, до якого М. удався з метою уникнути відповідальності. Про наполегливе прагнення обвинуваченого досягти зазначеної мети свідчить і факт відмови давати показання не тільки слідчому, у провадженні якого знаходилася кримінальна справа, але й робітникам прокуратури і в суді під час розгляду суддею питання про його арешт".

Після аналізу позиції обвинуваченого й оцінки його показань варто привести докази, що підтверджують подію злочину і винність обвинуваченого. Основним організаційним принципом доказування цих обставин є системний підхід. Тільки систематизованою сукупністю доказів можна всебічно, повно й об'єктивно обґрунтувати пред'явлене особі обвинувачення. Відсутність стрункої структури доказової інформації,

порівняння і зіставлення окремих доказів та їх груп не дозволяє однозначно оцінити [23,с.53-54]:

а) всебічність розгляду обставин, що підлягають доказуванню;

б) повноту і переконливість доказаності кожної окремої обставини, яка входить у предмет доказування; в) об'єктивність дослідження й оцінки ролі обвинуваченого в кримінальній події, а також обставин, що пом'якшують або обтяжують його покарання. Конструюючи систему доказів і забезпечуючи упорядкований перехід від доказування однієї обставини до доказування іншої, варто користуватися описаними в літературі кримінально-правовими і криміналістичними характеристиками розслідуваних злочинів та розглядати їх як визначену систему дій злочинця в умовах конкретного часу і простору. Систему доказів рекомендується будувати відповідно до описаної у фабулі хронології скоєння злочинних дій, послідовно приводячи й оцінюючи зібрані докази стосовно підготовчого, кульмінаційного і завершального етапів розвитку злочинних подій. Наприклад, при доказуванні тяжких злочинів проти особистості (убивство, заподіяння тілесних ушкоджень) в першу чергу варто підтвердити наявність і причину конфлікту між обвинуваченим і потерпілим, а також момент виникнення у обвинуваченого наміру скоїти злочинне посягання. Потім слід викласти докази, що свідчать про підготовку до злочину {розробка плану, добір знаряддя і т.д.}, якщо такі дії мали місце. Після цього необхідно привести докази щодо події злочину: перебування обвинуваченого на місці події в момент скоєння злочину, змістовної сторони події (напад, боротьба, застосування знаряддя злочину, злочинний результат). І у висновку доказати прийняті обвинуваченим заходи по приховуванню злочину[24,с. 35].

Крім визначення послідовності доказування фактів, систематизація доказів припускає їх групування стосовно окремих положень, що доказуються. Відсушість попереднього групування доказів, а також невиправдане прагнення слідчих спростовувати або підтверджувати певні показання або обставини "в цілому", "огульно", без їх розділення на окремі твердження й етапи, негативно позначається на логіці викладення доказів і знижує ефективність доказового розділу. Одним із способів групування доказів,

наприклад, у справах про насильницькі злочини, може стати їх об'єднання, залежно від спрямованості показань обвинуваченого у свій захист. По аналізованих злочинах ними, як правило, наводяться такі аргументи:

- не знайомий із потерпілим, тому не знаходився з ним у конфліктних відношеннях, якими мотивується злочинне посягання;
- не мав того знаряддя або зброї, за допомогою яких скоєно злочин;
- через певні обставини не міг знаходитися на місці злочину в момент його скоєння;
- сліди боротьби на одязі й тілі обвинуваченого отримані при обставинах, не пов'язаних із злочином.

Залежно від індивідуальних особливостей окремих злочинних посягань можуть наводитися й інші захисні аргументи. Подібне групування доказів сприяє самостійному і переконливому спростуванню кожного з приведених доказів, а логічна оцінка посилює переконливість висновків слідчого про їх невідповідність дійсності. Оцінка доказів по групах показує також повноту і всебічність доведення окремих положень.

Пристаючи до аналізу доказів, які обґрунтовують обвинувачення, варто почати з оцінки носіїв доказової інформації, а також якості й результативності проведення слідчих дій, в результаті яких вони добуті. При оцінці доказового значення протоколів слідчих дій, виконаних не слідчим, що складає обвинувальний висновок, а іншою особою, необхідно перевірити компетенцію і наявність спеціальних повноважень у даної особи на проведення слідчих дій; дотримання процесуального порядку їх виконання; відповідність зафіксованих у протоколі обставин фактам, що мали місце в дійсності. На останню вимогу слід звернути особливу увагу, тому що невідповідність отриманої і відбитої в протоколі інформації знижує її доказове значення.

З особливою старанністю необхідно підходити до оцінки надійності особистих доказів, тобто достовірності показань співучасників, потерпілих і свідків. Зазначена категорія доказів найбільш схильна до наступної деформації і різноманітної інтерпретації в судовому засіданні, оскільки значною мірою підфарбована особистими установками. Водночас на відміну від речових доказів, які, як правило, характеризуються фрагментністю відомостей про злочин, показання потерпілих і свідків містять більш повну і зв'язану

інформацію про істотні деталі злочину. Якісно закріплені показання очевидців сироможні дати цілісне і послідовне уявлення про злочин, тоді як речові докази розкривають тільки окремі його елементи. У більшості випадків показання є єдиним джерелом викриваючої інформації (прямими доказами), а речові докази найчастіше можуть мати лише непряме значення у доказанні провини обвинуваченого. Речові докази, документи і висновки експертів оцінюються, як правило, із погляду вже отриманих показань і відіграють роль чинників, що підтверджують або заперечують інформацію, викладену в показаннях потерпілих і свідків, Крім того, показання є змістовною і термінологічною основою фабули злочину і мають істотне значення при формулюванні обвинувачення.

Обґрунтування обвинувачення тільки особистими доказами в усіх випадках потребує глибокої деталізації і переконливої критичної оцінки. Зокрема, показання свідків, що спростовуються обвинуваченим або признаються слідчим недостовірними, повинні бути викладені так, щоб було очевидно, чому слідчий ґрунтує свій висновок на показаннях даного свідка і спростовує показання іншого як недостовірні, У сукупності особистих доказів внутрішні протиріччя як по головному питанню, так і по низці другорядних деталей злочину, зустрічаються набагато частіше, ніж у сукупності речових доказів. Тільки в рідкісних випадках показання свідків і співучасників злочину укладаються в узгоджену систему, яка підтверджує пред'явлене обвинувачення.

У випадках, коли усіма вжитими заходами протиріччя в показаннях усунути не вдалося, із їх сукупності необхідно вибрати ті, що признаються слідством достовірними і тому покладаються в основу обвинувачення. При цьому повинні бути перелічені і переконливо оцінені умови достовірності відібраних доказів, а також розкриті причини, через які відхиляються інші (суперечні першим) докази. Істотною хибою, яка зустрічається на практиці, є ігнорування слідчими доказів, що суперечать обвинуваченню. Суперечлива Інформація, наявна в матеріалах справи, але яка не отримала офіційної оцінки в обвинувальному висновку, як правило, виявляється в судовому засіданні та

признається грубим порушенням принципу всебічності і повноти доказування. В результаті — повернення справи на додаткове розслідування.

При оцінці надійності особистих доказів із погляду їх стабільності великого значення набуває вміння слідчого передбачати їх можливі зміни. Оцінюючи докази, які обґрунтовують обвинувачення, необхідно шляхом ретельного аналізу джерел доказів визначити ті, деформація яких може змінити доказову ситуацію.

Таке передбачення найчастіше необхідне при оцінці показань свідків. В процесі розслідування виявляються декілька типів свідків обвинувачення:

- ініціатори порушення кримінальної справи, які твердо і послідовно дають чіткі, викриваючі обвинуваченого показання;
- особи, що займають нейтральну позицію і дають показання остільки, оскільки вони втягнуті в сферу кримінального судочинства і зобов'язані давати правдиві показання;
- свідки, що через певні обставини намагаються всіляко принизити рівень своєї інформованості, яких найчастіше доводиться "викривати" в тому, що вони володіють інформацією, в якій зацікавлене слідство;
- свідки, які, користуючись положенням ст. 63 Конституції України та ст. 69-1 КПК України, відмовились давати показання відносно себе, членів своєї сім'ї та близьких родичів, а дають показання стосовно інших осіб.

Якщо свідки першого типу практично ніколи не змінюють своєму громадянському обов'язку, представники другого типу — в окремих випадках, то позиція останніх вкрай нестабільна. Тому необхідно критично оцінювати доказову надійність цих показань у сукупності з іншими доказами, вживати заходів, які запобігають можливості впливу на них із боку обвинувачуваних. При аналізі показань, покладених в основу обвинувачення, варто передбачати можливі ускладнення, що в суді **можуть** поставити під сумнів їх достовірність. При оцінці показань рекомендується враховувати такі обставини:

- зацікавленість осіб у завершенні справи і, в першу чергу, в дачі

неправдивих показань і обмові невинної особи;

—повноту і докладність показань;

—послідовність і несуперечливість викладених у показаннях фактів.

Ці чинники можна розглядати як умови достовірності й стабільності показань, а саме тому ними необхідно керуватися при аналізі особистих доказів в обвинувальному висновку.

Надання неправдивих показань головним чином пояснюється зацікавленістю у результатах розслідування, що є наслідком певних відносин між особами, які беруть участь у справі. Зазначені відносини повинні обов'язково встановлюватися і фіксуватися в протоколах слідчих дій, а їх оцінка — викладатися в обвинувальному висновку. З логічної точки зору все різноманіття засобів спростування помилкових показань зводиться до граничної деталізації відомостей, поданих допитуваним, з метою виявлення протиріч, що свідчать про недостовірність цих показань. Відповідна оцінка повинна бути відображена в обвинувальному висновку. От зразковий варіант критичної оцінки помилкових показань свідків:

„... Спеціальної оцінки заслуговують показання свідка С, який підтвердив алібі обвинуваченого Р. Проведеним вище аналізом доказів переконливо підтверджено, що показання С. і Р. є помилковими. Розслідуванням встановлено, що гр. С. доводиться двоюрідним братом обвинуваченому Р. При цьому С. не тільки формально знаходиться з ним у родинних відносинах, але й багато років дружить із Р., знаходячись під його сильним впливом. З урахуванням встановлених обставин слідство розглядає гр. С. як свідка, зацікавленого на користь обвинуваченого, що й обумовило дачу ним показань про алібі обвинуваченого, які не відповідають дійсності”.

Зустрічаються випадки, коли необхідно оцінити показання свідка, який свідомо помиляється. Факт неможливості використання їх як доказів підтверджується системою достовірних доказів. Але в необхідних випадках потрібно розкрити причини їх хибності. Наприклад: "...Показання свідка М. про обставини наїзду автомобіля під керуванням С. на пішоходів слідство визнає не дійсними. У ході розслідування встановлено, що гр. М. не

знайомий із гр. О, яких-небудь відносин з останнім не підтримував і тому не зацікавлений у певному результаті справи. Його судження про швидкість прямування автомобіля потребують критичної оцінки з погляду наявності фахових знань і досвіду проживання в місті. Гр. М. усе життя прожив у селі, грамоті не навчався і працював ковалем. З урахуванням названих обставин показання М. із приводу швидкості прямування автомашины, що вчинила наїзд, розцінюються як помилкові і через це не можуть бути прийнятими як докази".

Найкращими з погляду надійності є показання незацікавленого і компетентного свідка. Ці якості, підкріплені іншими доказами, іноді також потребують відображення при гострому дефіциті доказової інформації.

Для оцінки достовірності показань велике значення мають повнота і докладність в описанні сприйнятих свідком обставин злочину. Формальний і схематичний виклад показань ускладнює оцінку їх достовірності. При неможливості домогтися необхідної деталізації показань у протоколі допиту необхідно зафіксувати пояснення допитуваного з цього приводу й оцінити його в обвинувальному висновку. Слід зазначити, що в обвинувальному висновку можуть бути оцінені тільки ті обставини, які зафіксовані у протоколах слідчих дій та інших матеріалах кримінальної справи.

При визначенні достовірності показань має значення їх послідовність і несуперечливість. При повторних допитах свідків і потерпілих необхідно співвідносити нові показання з наявними, що дозволить не припустити протиріч і поставити під сумнів правдивість таких показань. З цією метою перед кожним новим допитом необхідно аналізувати попередні показання. Формулюючи оцінку правдивих показань, слід зазначити їх послідовність і несуперечливість, що обґрунтовує їх достовірність. Подібну оцінку можна викласти в такій редакції: "...Слідство визнає достовірність показань свідка К. з таких підстав. Показання К. знайшли своє підтвердження зібраними в справі доказами. При цьому яких-небудь протиріч у показаннях К. і даних, отриманих з інших джерел, немає. Однозначні показання К. давав протягом усього досудового слідства неодноразово різним слідчим, а також на очних

ставках з обвинуваченим Р. і свідками Ф. і С. З урахуванням послідовності і несуперечливості показань К. у слідства немає підстав не довіряти їм".

На практиці часто зустрічаються випадки, коли в умовах доказового дефіциту виникає необхідність використовувати в доказуванні показання осіб, зацікавлених в результатах розслідування. Недобросовісні свідки (потерпілі), як правило, неодноразово змінюють свої показання і за допомогою різноманітних пояснень намагаються спростувати свої початкові показання (давав помилкові показання під впливом особи, що його допитує; підписав протокол допиту, не читаючи і т.д.). У цьому зв'язку при допитах осіб із хитливою позицією необхідно прогнозувати їх можливу відмову від своїх показань і вживати заходів до нейтралізації негативних наслідків (допит із використанням звуко- та відеозапису, перевірка показань при відтворенні обстановки та обставин події і т.д.). При оцінці доказової інформації, яка міститься в протоколах допитів осіб, що неодноразово змінювали свої показання, потрібно насамперед виходити з:

- а) часу їх одержання, тому що найбільш достовірними звичайно бувають показання, кваліфіковано закріплені при допитах, проведених у найкоротший термін після події злочину;
- б) конкретизації отриманих відомостей, тобто наявності в показаннях таких деталей або обставин, що не могли бути відомі допитуваному, якби він не був очевидцем злочинної події або іншим чином не був би причетним до злочину.

Основним змістом оцінки особистих доказів в обвинувальному висновку є виявлення і підкреслення всіх логічних відповідностей і взаємозв'язків у показаннях із сукупністю доказів, зібраних у справі. Якщо ж обвинувачення доводиться обґрунтовувати тільки особистими доказами, то вони повинні відповідати таким вимогам:

- їх сукупність повинна бути максимальною, а деталізація доказової інформації — граничною;
- відомості, які містяться в показаннях, повинні бути перевірені усіма можливими засобами;

- показання повинні бути стабільними і несуперечливими;
- особи, що дали обвинувальні показання, повинні бути перевірені з погляду їх інформованості, компетентності й об'єктивності;
- сукупність обвинувальних показань повинна переконливо доказувати скоєння обвинуваченим злочину і відобразити істинну картину його обставин;
- у слідчого не повинно бути сумнівів у достовірності кожного доказу і їх сукупності, покладених в основу обвинувачення.

Доказова значущість матеріальних слідів, речових доказів і висновків експертів оцінюється тільки в сукупності й логічному зв'язку з іншими джерелами доказування. Речові докази поза зв'язком з іншими матеріалами справи можуть відігравати роль не прямих, а тільки побічних доказів. І хоча в порівнянні з особистими доказами вони менш схильні до можливої деформації в суді, переоцінка їх індивідуального доказового значення може призвести до порушення повноти, всебічності й об'єктивності дослідження доказів. Навіть якщо у висновку експертів встановлена індивідуально-конкретна тотожність матеріальних слідів та інших об'єктів (а в більшості випадків експертиза визначає тільки групові ознаки), обвинувачений або його захист можуть пояснити цю обставину причинами, не пов'язаними зі злочином.

У цьому зв'язку речові докази у більшості випадків аналізуються й оцінюються в обвинувальному висновку як дані, що підтверджують або спростовують показання обвинувачених, потерпілих або свідків про обставини і механізм походження цих доказів, оскільки їх доказове значення визначається відповідними показаннями й іншими матеріалами справи. Приблизна схема оцінки речових доказів може виглядати так:

"...Показання обвинуваченого (потерпілого, свідка) підтверджуються речовим доказом, отриманим в результаті обшуку (огляду місця події або іншого процесуального механізму залучення речового доказу до справи), а також висновком експерта про те, що... (речовий доказ і висновки експерта)... Зазначені матеріали підтверджують факт скоєння обвинуваченим

(перелічуються дії обвинуваченого або інші обставини злочину, пов'язані з речовим доказом)".

При оцінці речових доказів як обґрунтування обвинувачення необхідно досліджувати законність їх одержання і слушність відображення в протоколах слідчих дій тих ознак речових доказів, які дозволяють викрити обвинуваченого або встановити обставини злочину. Взаємозв'язок цих ознак із подією злочину варто підтвердити іншими доказами, зібраними у справі.

Оцінюючи висновок експерта як доказ, який обґрунтовує обвинувачення, насамперед необхідно перевірити його компетентність і об'єктивність (незацікавленість в результаті справи) і звернути увагу на:

- дотримання всіх вимог процесуальної процедури від вилучення, фіксації матеріальних об'єктів і призначення експертизи до одержання висновку;
- повноту і конкретність відповідей експерта на всі поставлені запитання;
- відповідність між описаними у висновку проміжними результатами досліджень і кінцевим висновком експерта;
- досконалість, наукову обґрунтованість і апробованість методики експертного дослідження, що визначають достовірність висновків ;
- сувору відповідність висновку компетенції експерта (оцінюючи зміст висновків, доцільно враховувати й ті відомості, які експерт надав у порядку експертної ініціативи (ст. 200 КПК України).

При оцінці компетентності експерта слід відрізнити його правомірні судження про відповідність дій осіб конкретним нормам спеціальних інструкцій і правил від спроб розв'язати юридичні питання про винність (невинність) певних осіб; порівняти експертний висновок з іншими доказами, зібраними у справі.

Аналогічним способом оцінюються допити експертів і висновки повторних, додаткових та комісійних експертиз.

У разі незгоди слідчого з висновками експертів, які брали участь в одному експертному дослідженні, він повинен в обвинувальному висновку зазначити причини неможливості їх використання для обґрунтування обвинувачення. При цьому мотивування відхилення висновку експерта необхідно

обґрунтувати переконливими і ясними для суду доказами.

Висновки експерта можуть бути приведені в будь-якому місці описової частини обвинувального висновку, як при викладенні фактичних обставин злочину, так і при аналізі й оцінці доказів, що обґрунтовують обвинувачення. Вибір місця висвітлення суті експертизи або мотивів її неспроможності залежить від характеру обставин, у зв'язку з якими приводиться висновок експерта.

Після рішення головних питань — доведення факту злочину і винності обвинуваченого, відповідно до вимог ст. 223 КПК України, в обвинувальному висновку необхідно розглянути похідні від них питання про оцінку обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання обвинуваченого. Доказове значення оцінки зазначених обставин залежить від специфіки конкретного складу злочину. Відповідно до нього деякі з пом'якшуючих або обтяжуючих обставин можуть набути статусу кваліфікуючої ознаки. Поділ цих обставин на дві групи, в одну з яких входять обумовлюючі безпосередньо кваліфікацію злочину, а в іншу — перелічені в ст. 66 і 67 КК України, визначає і відношення слідчих до аналізу й оцінки цих обставин. Якщо правова значущість першої групи обставин зобов'язує слідчих аналізувати й оцінювати їх в обвинувальному висновку, то друга - особливо обставини, що пом'якшують покарання обвинуваченого, на жаль, як правило, слідчими ігнорується.

Розгляд будь-якої з пом'якшуючих або обтяжуючих покарання обставин припускає:

- розкриття її змісту;
- наведення й аналіз доказів, що підтверджують наявність цієї обставини;
- формулювання оцінки даної обставини як пом'якшуючої або обтяжуючої з обов'язковим посиланням на відповідний пункт ст.66, 67 КК України.

В обвинувальному висновку названі обставини викладаються там, де це визнає доцільним слідчий. Наприклад, факти **сильного** душевного хвилювання, викликаного неправомірними діями потерпілого, або скоєння злочину під впливом погрози або примусу рекомендується викладати у

фабулі, оскільки ці обставини безпосередньо пов'язані зі злочинними діями винного, тобто стали тією об'єктивною умовою, яка у певній мірі сприяла скоєнню винним злочину.

Важливе значення для дотримання принципів об'єктивності й справедливості, для перевиховання злочинців має відображення в обвинувальному висновку елементів дійового каяття обвинуваченого. Сутність дійового каяття полягає в тому, що особа, яка скоїла злочин, признаючи свою провину і каючись у вчиненому, підтверджує це конкретними діями. Такими діями, крім щирого розкаяння, можуть бути: явка з повинною, відвернення винним шкідливих наслідків, активне сприяння розкриттю злочинів, повне відшкодування завданих ним збитків та усунення заподіяної шкоди (ст.45 КК України).

Відповідно до ст. 96 КПК України (в редакції від 7 березня 2002 року) явкою з повинного вважається повідомлення заявником органу дізнання, слідчому, прокуророві, судді про злочин, скоєний чи підготовлений ним до порушення проти нього кримінальної справи, а якщо кримінальну справу було порушено за фактом скоєння злочину, то повідомлення також може бути зроблено до винесення постанови про притягнення його як обвинуваченого. Тому в обвинувальному висновку слід вказати, коли обвинувачений з'явився з повинною.

Дійове **каяття** обвинуваченого, як і інші обставини в справі, повинно підтверджуватися в обвинувальному висновку наведеними слідчим посиланнями на протоколи допитів, оглядів, обшуків, відтворення обставин та обстановки події, на документи про відшкодування заподіяної шкоди та на інші матеріали з вказівкою аркушів справи.

Потім в обвинувальному висновку дійове каяття обвинуваченого оцінюється слідчим на підставі повного й об'єктивного аналізу сукупності усіх зібраних доказів, згідно з внутрішнім переконанням слідчого про їх достовірність, істинність і достатність.

При цьому дійове каяття обвинуваченого досліджується в безпосередньому зв'язку із скоєним злочином, з урахуванням способу скоєння і приховування злочину, небезпеки діяння, особи обвинуваченого, причин і умов, що сприяли

скоєнню злочину.

Нерідко обвинувачувані визнають свою провину і каються у скоєному після їх викриття доказами, роблять це не добровільно, а вимушено. Фактично, не ставши на шлях виправлення, вони в такий спосіб мають намір уникнути відповідальності або пом'якшити покарання. Тому при оцінці дійового **каяття** варто враховувати і стадію кримінального процесу, на якій мало місце каяття.

При складанні обвинувального висновку слід вважати пом'якшуючою обставиною не будь-які показання обвинуваченого, що визнав свою провину, а лише ті, що будуть визнані щирим розкаянням відповідно до вимог її. 1 ч,1 ст.66 КК України. Щире каяття означає відвертість і усвідомленість каяття. За своїм змістом дійове каяття характеризується глибокими внутрішніми переживаннями, жалем про вчинене, повним зізнанням вини і дачею правдивих показань, усвідомленням суспільної небезпеки скоєного злочину. Воно може бути викликане такими почуттями людини, як сором, совість, усвідомлення і розуміння відповідальності за скоєний злочин, громадянський обов'язок, самоосудження, власна критична оцінка своєї поведінки, а також: повагою до норм моральності, моралі, закону. Каяття настає і внаслідок остраху, небажання втратити старі добрі стосунки і зв'язки у трудовому колективі, за місцем проживання і залишитися згодом на самоті, втратити довіру серед близьких, друзів, які його оточують, через жалість до потерпілих.

Нерідко каяття визивається і такими спонукальними мотивами, як страх перед покаранням, бажання уникнути кримінальної відповідальності або пом'якшення покарання, під впливом роз'яснень закону, переконань співробітників правоохоронних органів.

В обвинувальному висновку доцільно відобразити причини і механізм виникнення каяття обвинуваченого, послідовність і правдивість даних ним показань та їх відповідність фактичним обставинам справи.

При оцінці дійового каяття обвинуваченого в обвинувальному висновку необхідно враховувати й особистість обвинуваченого. Каяття особи, що

вперше скоїла злочин, і каяття особи, неодноразово засудженої, повинно по-різному оцінюватися і враховуватися слідчим.

Крім перелічених у ст. 66 КК України пом'якшуючих покарання обставин, предметом відображення й оцінки в обвинувальному висновку можуть бути й інші обставини: наявність у винного на утриманні неповнолітніх дітей, важкої хвороби й інвалідності, наявність орденів і медалей, участь у Великій Вітчизняній війні, ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС, надання допомоги потерпілому й іч. Можна нарахувати понад 26 видів інших пом'якшуючих покарання обставин, на які посилалася Судова колегія у кримінальних справах Верховного суду України, знижуючи засудженим міру покарання, призначену судом першої інстанції.

В обвинувальному висновку також повинні бути відображені і всі обтяжуючі покарання обставини (ст. 67 КК України), і тільки після наведення доказів і оцінки усіх вказаних вище обставин можна формулювати висновок про визнання їх пом'якшуючими або обтяжуючими покарання. От приклад такого формулювання: "... Спеціальній оцінці підлягають факти, які здійснили вплив на хід розслідування у справі".

"Ще на допиті як підозрюваний Х. признавався у скоєнні (назвати злочин) і дав правдиві й послідовні показання про всі його деталі. Також докладно він давав показання і як обвинувачений, при цьому добровільно під час відтворення обстановки та обставин події вказав місцезнаходження викрадених речей (знаряддя злочину або інших предметів, які обвинувачують його у скоєнні злочину), частково відшкодував збиток, заподіяний ним потерпілому. При допитах обвинувачений Х. висловлював щире каяття у скоєнні злочину і активно сприяв його розкриттю, чим істотно спростив розслідування і скоротив його строки. Таким чином, поведження обвинуваченого Х. варто визнати пом'якшуючою його покарання обставиною, передбаченою П.1 ч.1 ст.66 КК України".

У випадках, коли при розслідуванні не встановлені пом'якшуючі й обтяжуючі відповідальність обставини, в обвинувальному висновку необхідно показати, що це питання слідчим розглядалося, і одною фразою

відобразити цю обставину.

Завершуючи описову частину обвинувального висновку, необхідно розкрити особливості особи обвинуваченого, які в сукупності вказують на ступінь його суспільної небезпеки. Характеристика особи обвинуваченого складається із зафіксованих у матеріалах кримінальної справи даних про морально-психологічний образ обвинуваченого до моменту скоєння злочину; із конкретних особливостей злочину, у яких проявилися низькі схильності обвинуваченого; відомостей про його поведінку на досудовому слідстві.

Звичайно ці дані містяться в офіційних документах (характеристиках за місцем роботи, навчання, проживання і т.д.) і найчастіше суперечать один одному. В обвинувальному висновку варто не тільки констатувати формальні оцінки особи обвинуваченого, але й робити окремі висновки про його суспільну небезпеку.

При цьому потрібно використовувати як виробничі характеристики, так і свідоцькі дані про його поведінку у побуті. На підставі показань, отриманих від декількох свідків, можна об'єктивно охарактеризувати особу обвинуваченого. Водночас переоцінка виробничих характеристик найчастіше не сприяє формуванню цілісного уявлення про особу обвинуваченого.

Істотні властивості особи можна охарактеризувати за допомогою розкриття окремих елементів складу злочину, особливо його цілей і мотивів, а також, способу його скоєння і наслідків. Якщо у фабулі й доказовому розділі ці ознаки мають кваліфікуюче і доказове значення, то при характеристиці особи обвинуваченого вони набувають морально-психологічної ролі.

Підводячи підсумок описової частини і забезпечуючи плавний перехід до резолютивної, необхідно коротко викласти узагальнюючий висновок {завершальну тезу) аналізу повноти й об'єктивності доказів, що викривають обвинуваченого у скоєнні злочину і характеризують його особу. Цей висновок служить сполучною ланкою описової і резолютивної частин і викладається приблизно за такою схемою: "... Таким чином, провина обвинуваченого... у скоєнні... цілком доказана". А оскільки провина доказана

цілком, можна приступати до формулювання обвинувачення.

2.3. Резолютивна частина обвинувального висновку

Резолютивна частина є логічним продовженням описової й у відповідності зі ст. 223 КПК України містить суворо регламентовану структуру: відомості про особу обвинуваченого, формулювання пред'явленого обвинувачення; дані про **кримінально-правову** кваліфікацію скоєного.

Резолютивна частина обвинувального висновку за формою повинна бути чіткою і стислою, а за змістом — повною і зрозумілою. У цій частині обвинувального висновку не припускається нічого зайвого. Водночас вона не підлягає зайвому спрощенню і скороченню. У резолютивній частині всі передбачені законом і вироблені багаторічною слідчою практикою необхідні відомості повинні бути відбиті в обов'язковому порядку.

Після фрази "на підставі викладеного обвинувачується" вказуються анкетні дані обвинуваченого, що містять у собі прізвище, ім'я, по батькові, день, місяць, рік, місце народження, національність, громадянство, родинний стан, місце проживання і роботи, судимість. Якщо обвинувачений є неповнолітнім, то рекомендується указувати відомості про його батьків, законних представників — їх прізвище, ім'я, по батькові, місце роботи. При необхідності варто зазначити інвалідність обвинуваченого, а також: інші істотні для його соціального портрета дані.

При викладенні відомостей про обвинуваченого їх необхідно звіряти з паспортом або іншим документом, що засвідчує особу, а також, із постановою про обрання запобіжного заходу ув'язнення під варту (ці відомості повинні збігатися із довідками про судимість, копіями вироків). Відомості повинні бути точними, підтвердженими документально. При відсутності раніше виданого паспорта до справи прилучається копія форми № 1 із фотографією обвинуваченого, завірена печаткою паспортного відділу, що видав паспорт. Якщо неможливо одержати форму № 1, то при справі повинні бути на раніше засуджену особу відомості інформаційного бюро (ІБ) УВС області або Головного інформаційного бюро (ГІБ) МВС

України, дактокарта обвинуваченого з довідкою про судимість і дактоформулою, за якою ідентифікується особа, що перевіряється за спеціальними картотеками, наявними у ІБ або ГІБ. На особу, раніше не засуджену і таку, що не має документів, прилучається до справи копія свідоцтва про народження (у справах, щодо неповнолітніх, які не одержали паспорт, — в обов'язковому порядку).

Відомості про судимість указуються за довідками про судимість, копіями вироків. На практиці мають місце випадки, коли у довідках про судимість відсутні відомості на особу, раніше осуджену. Тому у відомостях про особу слід вказувати судимість, що була раніше, прилучаючи до справи в обов'язковому порядку копію вироку. Не вказуються відомості про погашену судимість після закінчення встановленого терміну або внаслідок акту амністії, а також: зняту судом у встановленому законом порядку. У таких випадках в анкетних даних обвинуваченого слід писати — не судимий, а відомості про погашену судимість — в даних, що характеризують особу обвинуваченого.

Формулювання пред'явленого обвинувачення є найбільш складним і відповідальним елементом резолютивної частини. Аналіз чинного законодавства і керівних роз'яснень вищих судових інстанцій свідчить про те, що при формулюванні обвинувачення обов'язковій вказівці підлягають: час, місце, спосіб споення злочину, співучасники, кваліфікуючі ознаки, заподіяний збиток або інші суспільно небезпечні наслідки, ціль і мотив злочину, конкретні дії обвинуваченого, що відбивають його роль у злочині, а також інші ознаки, які мають істотне значення для конкретних складів злочинів або які впливають на їх кваліфікацію.

У формулюванні обвинувачення повинні бути чітко і стисло відображені усі юридично значущі обставини:

- повно доказані, всебічно перевірені та зафіксовані в матеріалах справи;
- встановлені з тим ступенем конкретності, що дозволяє кваліфікувати кожний епізод злочинної діяльності обвинуваченого.

Основні види обвинувачень визначаються: по-перше, змістом злочинів із

погляду кримінально-правової кваліфікації; по-друге, сполученням формулювань обвинувачення і конкретних кримінально-правових норм; по-третє, кількістю осіб, стосовно яких формулюється обвинувачення.

Просте обвинувачення виражає скоєння однією особою простого злочину. За формою воно складається з одного, не розділеного на частини формулювання обвинувачення, в якому виражені всі ознаки даного злочину з посиланням на одну кримінально-правову норму.

Складне обвинувачення підрозділяється на два види:

1) складне за змістом відображає вчинення однією особою злочинних дій, кожна з яких може розглядатися як самостійний злочин, а також, всі види повторності, Окремі злочинні дії і прості злочини при загальній повторності розглядаються як епізоди злочинної діяльності, а обвинувачення, у яких вони викладаються, — формулюються пунктами обвинувачення. За формою таке обвинувачення характеризується наявністю самостійних формулювань, відособлених одне від одного, і кваліфікацією всіх пунктів обвинувачення за однією кримінально-правовою нормою;

2) складне за кваліфікацією описує злочинні дії однієї особи, що містять ознаки декількох складів злочинів, які спричинили різнорідні наслідки.

Множинність обвинувачень також: складається з двох видів:

1) обвинувачення за сукупністю однорідних і різнорідних злочинів, скоєних однією особою, характеризується відособленим формулюванням по кожному злочину і відповідною йому кримінально-правовою кваліфікацією;

2) обвинувачення декількох осіб потребує відособлених формулювань стосовно кожного обвинуваченого.

При викладенні резолютивної частини обвинувального висновку основним завданням є досягнення точної відповідності між описаним діянням та матеріально-правовою нормою, яка передбачає кримінальну відповідальність за його вчинення. В резолютивній частині необхідно вказати всі

кваліфікуючі ознаки злочину.

Якщо до кримінальної відповідальності у справі притягнуто декілька осіб, то резолютивна частина складається на кожного обвинуваченого. Слід пам'ятати, що обвинувачення в резолютивній частині обвинувального висновку має повністю відповідати постанові про притягнення як обвинуваченого.

Універсальне значення формули обвинувачення в резолютивній частині обвинувального висновку полягає у:

- визначенні структури і системи формулювання обвинувачення;
- виключенні повторів юридично і фактично значущих ознак, характерних для однорідних епізодів злочинної діяльності;
- забезпеченні відмежування однорідних злочинних дій від діянь, що містять ознаки інших складів;
- запобіганні "втрати" кваліфікуючих ознак при викладенні конкретних епізодів,

Єдина формула обвинувачення доцільна при викладенні декількох однорідних злочинів, а розмежована застосовується для виділення різнорідних груп злочинів або епізодів однорідних злочинів, скоєних різними засобами. У найбільш складних кримінальних справах рекомендується використовувати розширену формулу обвинувачення, коли спочатку перелічуються назви всіх груп злочинів, а потім перед викладенням групи конкретного виду дається своя формула обвинувачення. Наприклад, при вміненні обвинуваченому декількох крадіжок і грабежів особистого майна, після загального опису його злочинної діяльності доцільно викласти усі факти викритого викрадення особистого майна з наступною кваліфікацією однорідних епізодів, а потім із новою формулою обвинувачення кваліфікувати всі епізоди крадіжок. При цьому необхідно послідовно групувати однорідні злочини з простою кваліфікацією, а наприкінці викласти епізоди зі складною кваліфікацією, пД° відбиває ідеальну сукупність злочинів. Варто враховувати, що ідеальна сукупність злочинів іноді визначається самими предметами злочинного посягання. Наприклад, при

вчиненні квартирних крадіжок поряд із речами викрадають важливі особисті документи, вогнепальну зброю, яка знаходиться в правомірному володінні. Нерідко спосіб скоєння злочину формує його ідеальну сукупність.

Третім завершуючим резолютивну частину обвинувального висновку елементом її структури є кваліфікація скоєного злочину відповідно до норм кримінального кодексу з конкретним посиланням на частину або пункт цієї норми.

2.4. Додатки до обвинувального висновку

Додатки до обвинувального висновку у відповідності зі ст. 224 КПК України складають обов'язкову частину обвинувального висновку. Відповідно до ВИМОГ кримінально-процесуального закону додатками до обвинувального висновку є: 1) список осіб, що підлягають виклику в судове засідання; 2) довідки про рух справи та про застосування запобіжного заходу із зазначенням часу і місця тримання під вартою кожного з обвинувачених, якщо вони заарештовані; 3) довідки про речові докази, про цивільний позов, про заходи, вжиті до забезпечення цивільного позову і можливої конфіскації майна; 4) довідка про судові витрати в справі за час досудового слідства з посиланням на відповідні аркуші справи. У випадках їх відсутності у направлених в суд справі через прокурора вона повертається слідчому для їх складання і прилучення до обвинувального висновку.

Додатки до обвинувального висновку друкуються на окремих аркушах з посиланням на аркуші справи,

Крім того, слідчий вправі скласти і прилучити до обвинувального висновку, крім передбачених законом, також інші додатки, зокрема у багатоепізодних, групових справах — схеми злочинних зв'язків, додаткові довідки і тл., які можуть полегшити роботу суду. Обвинувальний висновок і всі додатки до нього підписуються слідчим.

Список осіб, які підлягають виклику в судове засідання, починається з обвинувачуваних, із вказівки їх прізвищ, імен, по батькові, місця проживання або місця їх утримання під вартою.

Послідовність вказівки прізвищ обвинувачуваних визначає слідчий на свій розсуд у залежності від доказів у справі, визнання ними вини. Але особливого значення для справи, на наш погляд, це не має.

Далі, після обвинувачених указуються потерпілі, їхні законні представники, свідки, представники цивільного позивача і відповідача, законні представники обвинуваченого, адвокати, перекладач. При цьому в список не обов'язково включаються всі допитані свідки і не в чітко визначеній послідовності, а лише ті свідки, які, на думку слідчого (це передбачено кримінально-процесуальним законом), повинні бути викликані в суд, і їх показання мають істотне значення для розгляду справи в суді. Водночас усі допитані потерпілі, цивільні позивачі і відповідачі підлягають включенню в список. При складанні списку слідчий повинен враховувати, що підлягають виклику в суд не тільки свідки, чиї показання викривають обвинувачених, але й свідки, чиї показання пом'якшують їх покарання.

На практиці в судове засідання свідки викликаються, як правило, за складеним слідчим списком до обвинувального висновку. Тому рекомендується складати цей список свідків, які викликаються в суд, з урахуванням значущості їх показань для доказування провини обвинувачених.

У багатоепізодних справах потерпілих і свідків у списку доцільніше розподіляти за епізодами, викладеними в обвинувальному висновку.

У списку повинна бути точна адреса і поштовий індекс місця проживання осіб, які викликаються в суд.

У випадку, якщо свідок, потерпілий, обвинувачений не мешкає за місцем прописки, необхідно вказувати обидві адреси, у тому числі — місця його фактичного проживання.

У деяких категоріях справ, наприклад про вимагання, розбої, **грабежі**, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, погрози убивства і ін., коли у потерпілих, свідків є підстави побоюватися здійснення погроз фізичної розправи у відношенні до них із боку обвинувачених, із метою недопущення цього рекомендується не вказувати в списку й у протоколах допитів їхні

домашні адреси, а прилучати до першого примірника обвинувального висновку опечатаний конверт з їхніми адресами. Це допоможе уникнути тиску на них із боку обвинувачених і зміни в судовому засіданні показань, даних ними на досудовому слідстві. Згідно з ч.2 ст. 224 КПК України у списку осіб, які підлягають виклику у судові засідання, з метою нерозголошення відомостей про осіб, щодо яких у порядку, передбаченому ст. 52¹ та 52² КПК, застосовані заходи безпеки, замість їхніх справжніх прізвища, ім'я і по батькові зазначається псевдонім, а замість адреси — назва органу, який здійснює заходи безпеки, та його адреса.

Найбільш простий і доступний спосіб складання списку — це перелік прізвищ осіб у тому порядку і в тій послідовності, в якій їхні показання викладені в описовій частині обвинувального висновку.

Домашня адреса адвокатів, що беруть участь у справі, не вказується в списку — тільки місце роботи, тобто назва юридичної консультації, її адреса, по можливості — номер телефону.

У випадках виділення справи в окреме провадження стосовно одного або декількох обвинувачених у одній справі через їх хворобу або розшук в список осіб, які підлягають виклику в судові засідання, вони не включаються. Коли ж справи виділяються в окреме провадження з однієї справи щодо інших обвинувачених за іншими епізодами злочинної діяльності, то вони включаються в список осіб, які підлягають виклику в суд як свідки у даній справі.

довідки про результати розслідування у справі передбачені вимогами кримінально-процесуального закону і є важливим інформаційним розділом завершальної частини обвинувального висновку. Необхідність їх складання викликана тим, щоб прокурору, який здійснює нагляд за досудовим слідством, судді або іншій особі при ознайомленні зі справою було зручніше користуватися докладними відомостями інформаційного характеру, які не містяться в описовій частині обвинувального висновку.

У довідці про рух справи в обов'язковому порядку повинні міститися відомості з посиланнями на аркуші справи про:

1. Дату скоєння злочину.
2. Дату порушення справи і статтю, за якою порушена справа.
3. Дату прийняття справи до провадження.
4. Дату зупинення і дату поновлення слідства.
5. Коли, ким, на який термін продовжені слідство й утримання під вартою.
6. Дату, час фактичного затримання кожного підозрюваного, дату складання протоколу про затримання в порядку ст. 115 КПК України.
7. Дату пред'явлення обвинувачення,
8. Дату і вид обраного запобіжного заходу.
9. Дату і час звільнення затриманих, ув'язнених під варту.
10. Дату і вид зміненого запобіжного заходу.
11. Дату виконання вимог ст.21? КПК України.
12. Дату закінчення слідства і зупинення терміну слідства та утримання під вартою для ознайомлення з матеріалами справи.
13. Дати ознайомлення зі справою обвинувачених.

У довідці про рух кримінальної справи також потрібно вказати, де і які особисті документи обвинувачених зберігаються (паспорт, військовий квиток, посвідчення водія, посвідчення особи, профспілковий квиток і т. ін.). Паспорт і військовий квиток в обов'язковому порядку їх наявності у справах, у яких обвинувачені заарештовані, прилучаються до кримінальної справи в окремому конверті.

Підлягають вилученню приналежні обвинуваченим ордени і **медалі**, відзнаки, посвідчення на них і направляються в нагородні відділи, якими вони були видані.

Якщо при розслідуванні справи застосовувались звукозапис, відеозапис, то необхідно в довідці зазначити місце зберігання касет. У довідці також варто вказувати номер, дату виділення з основної справи кримінальних справ на інших обвинувачених, які сховалися від слідства або які хворіють тривалий час, через що неможливо проводити слідчі дії, а також на невстановлених співучасників.

У випадках об'єднання основної справи з іншими справами необхідно вказувати їх номери, дати порушення, зупинення, поновлення, продовження строків, дати об'єднання.

У довідці вказуються відомості про дату, підстави закриття справи на осіб, що скоїли злочини, або осіб, які мають відношення до даного злочину.

У довідці підлягають вказівці відомості про те, чи вносилися слідчим подання в організації, установи, підприємства про причини й умови, що сприяли скоєнню злочину, дату направлення, чи отримана відповідь і які вжиті заходи. Це необхідно для вирішення питання про направлення судом окремої ухвали.

У довідці про речові докази, цивільний позов та заходи про його забезпечення слід вказати:

- найменування речей, які визнані речовими доказами, місця їх зберігання, з посиланням на аркуші справи, де знаходяться розписки або квитанції про **прийняття** речових доказів на збереження;
- відомості про заподіяний матеріальний збиток, його розмір в грошовому вираженні, кому заподіяний, вжиті заходи до його забезпечення і можливої конфіскації майна, тобто накладення арешту на гроші, цінності, майно, на яку суму, місце їх зберігання, хто їх власник і відповідальний за збереження;
- відомості про цивільних позивачів та їх представників відповідно до заяв про цивільний позов і постанов слідчого;
- відомості про цивільних відповідачів, якщо такі притягувались до справи.

У довідці про судові витрати потрібно вказати суми, виплачені згідно з фінансовими документами свідкам, експертам, перекладачам, спеціалістам, понятим за участь у досудовому слідстві. До цих витрат відносяться: оплата коштів за проїзд до місця провадження у справі; за проведення експертиз; переклад документів; участь у слідчих діях тощо.

При виникненні в практичній роботі інших важливих довідкових відомостей, які відображають хід слідства, їх також варто вказувати у довідках.

Якщо кримінальна справа складається з декількох або багатьох томів, то в довідці необхідно зазначити основний зміст кожного тому.

2.5. Особливості складання обвинувального висновку у багатоепізодних справах

Складною частиною обвинувального висновку у груповій кримінальній справі є описова. Вона починається зі вступу, який містить необхідну інформацію для правильного **сприйняття** всього обвинувального висновку (це дані про порушення та об'єднання кримінальних справ). Після цього вживається традиційна фраза: "Проведеним у даній справі досудовим розслідуванням встановлено...". Доцільно слово "встановлено" писати посередині аркуша,

На початку цієї частини дається: загальна соціально-політична оцінка злочину (злочинів), осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, акцентується увага судових інстанцій на обставини справи, які визначають ступінь суспільної небезпеки злочинної групи обвинувачених; опис особливостей формування, організації, функціонування, типу і структури злочинної групи. Як справедливо зауважив В. Г. Лукашевич [25,с.23-24], "на практиці в обвинувальних висновках найчастіше аналізується і відбивається діяльність окремих учасників злочинної групи (що саме по собі вірно і необхідно), але упускається і найчастіше зовсім не висвітлюється діяльність групи як цілого об'єднання, що не сприяє повноті дослідження всієї злочинної діяльності і відображенню її в обвинувальному висновку як найважливішому процесуальному акті, який завершує процес розслідування і визначає межі та зміст обставин, що підлягають розгляду усіма наступними інстанціями".

Тут розкриваються особливості міжособових відносин у злочинній групі, прийоми, за допомогою яких втягувалися в групу нові члени, наявність у них прихованих і явних конфліктів і протиріч, вказується на загальну кількість скоєних злочинів, потерпілих, на матеріальну шкоду, заподіяну

обвинуваченими спільною злочинною діяльністю.

Після загальної соціальної оцінки описуються конкретні епізоди злочинної діяльності групи. У них варто диференціювати роль і індивідуалізувати вину кожного з обвинувачених. В літературі зазначається, що "в описовій частині обвинувального висновку повинна міститись конкретна відповідь на питання про те, які злочинні дії і ким вчинені, із яких епізодів складається кожний злочин, які злочини скоєні колективом з обвинувачених і який ступінь вини кожного з них" [26,с.296].

Для обвинувальних висновків у багатоепізодних справах про злочини, скоєні групою осіб, притаманно необґрунтоване збільшення обсягу описової частини за рахунок повторів однієї і тієї інформації. Тому, викладаючи конкретні епізоди злочинної діяльності, слідчий повинен мати на увазі, що в літературі описані і на практиці застосовуються різноманітні способи опису фактичних обставин справи: систематичний, хронологічний, поепізодний і змішаний (про це було сказано в попередніх розділах посібника).

Викладення доказів, які підтверджують наявність злочину і вину обвинувачених, як правило, подається в поєднанні. Доцільно описувати докази по кожному епізоду в тій послідовності, в якій описувалася злочинна діяльність обвинувачених. При цьому спочатку приводяться докази, що відносяться до декількох епізодів, а потім ті, які стосуються окремих епізодів злочинної діяльності групи. При складанні доказової бази обвинувального висновку у груповій справі слідчий повинен правильно оцінити і в доступній формі викласти зміст зібраних за розслідуваними фактами доказів, які, на його думку, цілком викривають обвинувачених у скоєнні злочину.

У тих випадках, коли обвинувачений або деякі з членів злочинної групи не визнають себе винними, вирішальне значення має вміння слідчого зібрати разом усі прямі й непрямі докази вини обвинувачених, зіставити їх один з одним і з іншими фактами, дати їх аналіз і синтез, привести до єдиної системи. Тільки зведені в систему факти перетворюються у викриваючі докази.

При викладенні доказової бази обвинувачення не можна брати окремі

явища, факти відірвано від інших обставин. Якщо не встановлюється причинний взаємозв'язок доказів, якщо зібрані факти ізольовані один від одного або хоча б одна ланка випадає, то це вже буде не ланцюг доказів, а припущення, яке не має ніякої цінності.

Частою помилкою слідчих є те, що наведені в описовій частині докази лише називаються (наприклад, "Провина обвинувачених підтверджується й іншими доказами"). На наш погляд, навіть у випадках, коли обвинувачені цілком визнають себе винними, варто розкривати зміст і значення всіх зібраних у справі доказів,

В процесі розслідування співучасники групових злочинів нерідко змінюють показання з різноманітних причин (найчастіше з метою уникнути заслуженого покарання). В таких **ситуаціях** слідчому в описовій частині обвинувального висновку треба проаналізувати показання обвинувачених у їх розвитку, пов'язуючи свої судження з наявними доказами, поясненнями обвинуваченого щодо показань своїх співучасників, які обвинувачують його в злочині.

Докази, які наводяться обвинуваченими у свій захист, і результати їх перевірки — наступний елемент описової частини обвинувального висновку. Вони необхідні не тільки при запереченні обвинуваченим своєї вини, але й при її визнанні, складають одну з гарантій права обвинуваченого на захист, сприяють більш повному, всебічному й об'єктивному розслідуванню справи.

Слід зазначити, що ці докази ніби доповнюють показання кожного з обвинувачених по суті пред'явленого обвинувачення, саме тому в окремих випадках вони являють собою єдине ціле.

Слідчій практиці відома категорія обвинувачених, які все заперечують. Вони постійно створюють помилкові версії захисту, намагаючись додати зовнішньо нібито логічну форму фактам, що мали місце, У таких випадках викладення доказів обвинувачених у свій захист і результати їх перевірки слідством мають важливе значення в системі доказової частини обвинувального висновку у груповій справі.

Результати перевірки доказів, які наводять обвинувачені у свій захист, як правило, подаються з посиланнями на конкретні докази із зазначенням

аркушів справи,

Водночас існує й Інший спосіб викладення названих елементів, пга надає обвинувальному висновку стрункість, логічність і переконливість. Він полягає ось у чому. Слідчий, застосовуючи метод послідовного опису матеріалів справи в рамках окремо взятого факту злочинної діяльності групи, приводить докази, які підтверджують його реальність, причетність до нього і провину кожного співучасника, викладає показання обвинувачених по суті пред'явленого пункту обвинувачення, версії їхнього захисту і результати перевірки. І так від епізоду до епізоду з висвітленням всіх елементів.

Запропоновані схеми викладення елементів описової частини обвинувального висновку у багатоепізодній груповій справі можуть бути успішно використані і у випадку розслідування групової справи, у якій обвинуваченим інкримінується один злочин.

Після викладення доказів, що підтверджують наявність злочинів і винність обвинувачених, та доказів, які наводяться ними у свій захист, а також результатів їх перевірок доцільно описати обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання обвинувачених. їх викладення — це конкретне вираження принципу об'єктивності в кримінальному судочинстві.

Організована група характеризується рядом ознак, які необхідно відобразити в обвинувальному висновку. Це: стійкість, стабільність складу злочинної групи, наявність психологічної і функціональної структури, яка призводить до появи лідера групи, що кваліфікується з позиції кримінального права як організатор; розподіл ролей між співучасниками; існування норм поведінки, дисципліни; відносини в групі, засновані на скоєнні групових злочинів; розподіл злочинних прибутків у залежності від становища особи в групі і ролі, яку вона відіграє у скоєнні злочинів; орієнтування групи на скоєння ряду злочинів[27,с.33-37] .

На практиці зустрічаються випадки, коли в обвинувальних висновках у групових справах виділяється спеціальний розділ: "Роль і особистість обвинувачених у справі". У такому розділі відзначається роль кожного обвинуваченого у скоєнні групового злочину, встановлюється, хто

організатор злочинної групи, викладаються особливості міжособових відносин серед співучасників. Потім наводяться обставини, що характеризують особу кожного обвинуваченого, особливості їхньої біографії, суспільно корисну діяльність, відносини в сім'ї та інші дані, необхідні для правильного вирішення кримінальної справи. (На наш погляд, мають рацію ті слідчі, які докладно аналізують особливості поведінки обвинувачених у процесі слідства: хто з них дає правдиві показання і активно сприяє розкриттю усієї злочинної діяльності групи; хто намагається уникнути відповідальності, постійно змінюючи свої показання, висуваючи хибні версії захисту; хто негативно впливає на співучасників і т.ін.). І в цьому випадку слідчий повинен підкріплювати всі факти посиланнями на докази, які підтверджують ті або інші обставини, Так, відомості про особу обвинуваченого можуть дати допити родичів, знайомих, товаришів по службі і т.д.

Викладення **відомостей** про потерпілих розкриває особливості характеристики їхньої поведінки в момент скоєння злочину (віктимологічний аналіз). Варто зазначити тип потерпілих, характер їх поведінки на слідстві; відобразити наслідки злочину, пов'язані з тим або іншим потерпілим (розлад здоров'я і в якій мірі, заподіяння матеріальної і моральної шкоди тощо), у необхідних випадках, підкреслюючи винятковий характер злочину, слідчий повинен відзначити вік потерпілого (похилий, малолітній), його суспільну діяльність або інші свідчення, **пав'язані** з аналізованим питанням.

На нашу думку, в обвинувальний висновок у груповій кримінальній справі варто включати висновки слідчого про причини й умови, що сприяли даному злочину, а також відомості про те, чи внесено слідчим відповідне подання в державні або громадські організації і чи вжиті по ньому заходи. Це обумовлено, з одного боку, тим, що такі обставини **входять** в предмет доказування, а з іншого - обвинувальний висновок повинен містити докладний аналіз всіх обставин справи, а їх дослідження не може бути визнано всебічним і повним, якщо не з'ясовані причини й умови, які призвели до злочину [281. Аналізуючи ці обставини кримінальної справи, слідчий повинен підтвердити їх відповідними доказами із зазначенням

аркушів справи, де вони приводяться. Крім того, в цьому розділі вказується, що органами досудового слідства вжиті заходи для усунення виявлених причин і умов, які сприяли скоєнню злочинів.

Останній розділ описової частини обвинувального висновку у груповій справі повинен включати відомості про долю осіб, причетних до злочину, але не притягнутих до кримінальної відповідальності в зв'язку зі смертю або закриттям справи відносно них з різних підстав. Оголошення цих даних у суді наочно покаже всім присутнім обґрунтованість і законність рішень слідчих органів стосовно зазначених осіб.

У цій категорії кримінальних справ найчастіше виникає необхідність зазначити підстави виділення кримінальних справ і матеріалів для дослідної передки. Це свідчить про те, що слідчі органи реально забезпечують принцип невідворотності покарання за вчинене діяння і що жодний факт скоєння злочину не залишається без належного реагування на нього правоохоронних органів.

Резолютивна частина обвинувального висновку у групових кримінальних справах починається з фрази: "На підставі викладеного вище обвинувачуються:" (останнє слово пишеться посередині аркуша). Далі перелічуються всі анкетні дані кожного з обвинувачених і формула його обвинувачення. Обвинувачених у груповій кримінальній справі прийнято називати в певній послідовності: організатор; особи, що складають ядро злочинної групи; активні члени групи; другорядні; посібники; інші причетні до злочину особи. Такий порядок правильно орієнтує суд і всіх присутніх на ньому на ступінь суспільної небезпеки кожного співучасника.

Стосовно кожного обвинуваченого необхідні такі дані (як правило, в обвинувальному висновку вони пишуться стовпчиком із правої сторони аркуша):

- прізвище, ім'я, по батькові (повністю, якщо немає по батькові, то тільки прізвище й ім'я);
- число, місяць і рік народження, а також місце народження (місто, село, район, область);

- національність;
- місце роботи (якщо обвинувачений заарештований, то вказується посада, яку займав до арешту, якщо не працював, то з якої причини: інвалід або безробітний і т.ін.);
- громадянин України, іноземець або особа без громадянства;
- сімейний стан (одружений, заміжня, скільки дітей на утриманні, хто з родичів на утриманні: наприклад, старі батьки];
- освіта: початкова, неповна середня, середня, незакінчена вища, вища (який навчальний заклад закінчив і коли) , якими володіє робочими спеціальностями; учений ступінь і звання;
- відношення до військової служби, військово або спеціальне звання, урядові нагороди;
- наявність судимості: якщо є, то яким судом, за якою статтею КК, міра покарання, де відбував, коли і як звільнений, чи не знята судимість після закінчення терміну давності, по амністії, судом;
- стан здоров'я (інвалід, страждає невиліковними або хронічними захворюваннями; стан здоров'я гарний, практично здоровий). Це важливо для організації лікування при відбуванні покарання у БТЗ;
- місце проживання до арешту, у даний час (якщо обраний інший запобіжний захід), точна поштова адреса.

Всі дані про особу обвинувачених повинні підтверджуватися документами, матеріалами справи.

На практиці часті випадки, коли той самий обвинувачений декілька разів був осуджений під різними вигаданими прізвищами. Щоб з'ясувати правильне прізвище, ім'я і по батькові обвинуваченого, потрібно провести велику роботу (допити підслідного, його родичів, знайомих, запити в органи РАГСу і т.д.). Після встановлення дійсного прізвища обвинуваченого слідчі, як правило, виносять спеціальну постанову "Про встановлення правильного прізвища, імені і по батькові обвинуваченого". У ній викладається суть справи, а в резолютивній частині вказується, що прізвище обвинуваченого (перелічуються всі вигадані прізвища, під якими він раніше був засуджений)

надалі вважати таким-то. Перший примірник підшивається до кримінальної справи, а копії направляються начальнику слідчого ізолятора, де утримується обвинувачуваний, в ІЦ УВС-МВС, прокурору.

Найбільш важливим елементом резолютивної частини обвинувального висновку, що визначає його призначення, є формулювання обвинувачення із вказівкою всіх епізодів злочинної діяльності групи, співучасників, відображення ролі обвинувачених у скоєнні злочинів, статті КК, за якою кваліфіковані злочини.

Після даних про особу кожного обвинуваченого і формулювання обвинувачення в резолютивній частині відзначається, коли і де складений обвинувальний висновок, хто розслідував групову справу з переліком прізвищ слідчих, які входили до складу слідчо-оперативної групи і проводили слідчі дії.

Під час підписання обвинувального висновку виникає і таке питання: хто повинен підписувати обвинувальний висновок у розслідуваній групою слідчих кримінальній справі — керівник групи чи всі слідчі? Вся процесуальна відповідальність за розслідування у справі і прийняті по ній рішення покладаються на керівника групи, який і приймає її до свого провадження, тому він і підписує обвинувальний висновок.

Додатки до обвинувального висновку у груповій справі.

До обвинувального висновку додаються:

- список осіб, які піддягають, на думку слідчого, виклику в судове засідання, із зазначенням їхнього місця проживання і аркушів справи;
- довідка про рух кримінальної справи;
- довідка про речові докази;
- довідка про заявлені цивільні позови, про вжиті заходи забезпечення позову і можливої конфіскації майна.

Обвинувальний висновок розмножується в необхідній кількості примірників (залежно від кількості обвинувачених). Перший примірник підшивається до кримінальної справи, до якої додаються по одному примірнику для коленого

обвинуваченого. Потім справа направляється прокурору (для наглядового провадження у прокуратурі також потрібний один примірник обвинувального висновку).

Розглянута структура і зміст обвинувального висновку у групових справах, а також схема і порядок викладення його складових частин та їх елементів не є обов'язковими, але вони відповідають запропонованим вимогам кримінально-процесуального закону і тому можуть бути використані в слідчій практиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ В ПОРЯДКУ
ПОСИЛАННЯ

1. *Якубович И.А.* Окончание предварительного следствия по делам, направляемым в суд. М, 1970; *Мариуіюльський Л.А., Статкує Б.Ф., Тульчина В.С.* Обвинительное заключение в советском уголовном процессе. М, 1969; *Ефимичев С.П., Звир-буль А.К., Петренко В.М.* Систематизация материалов уголовного дела. Волгоград, 1976; *Коханов В.А., Савкина А.В.* Обвинительное заключение по уголовному делу. М., 1993.
 2. *Ефимичев С.П., Звирбуль А.К., Петренко В.М.* Систематизация материалов уголовного дела. Волгоград, 1976.
 3. *Якубович Н.А.* Окончание предварительного следствия по делам, направляемым в суд. М, 1970.
 4. Кримшально-процесуальний кодекс України // Проект, підготовлений Робочою групою Кабінету Міністрів України, за станом на 1 березня 2000 року. Київ, 2000.
 5. *Каткова Т.В.* Проблеми реалізації принципу безпосередності дослідження доказів на досудовому слідстві // Автореф. дис. канд. юрид. наук. Харків, 1997.
 6. *Гришин Ю.О.* Закінчення досудового слідства зі складання обвинувального акта // Автореф. дис. канд. юрид. наук. Харків, 2000.
 7. *Коханов В.А., Савкина А.В.* Обвинительное заключение по уголовному делу. М., 1993.
 8. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Под ред. Жогина Н.В, М, 1973,
 9. *Арбатский А.В.* "Ожидали, веселились, прочитали, прослезались" // Проблемы судебной реформы. Газета "Юридическая практика" №33(191) от 15.08.2001.
- Зубарев В.С., Крысин А.П., Статкує В.ф.* Язык и стиль обвинительного заключения. М., 1976; *Губаева Т.* Стиль постановлений следователя / Соц. законность. 1990, №5; *Губаева Т.*

Грамматические свойства слов// Сов. юстиция.1989, №8, с,32;
Ивакия Н. Сложные предложения в процессуальных аспектах //Сов. юстиция. 1990, №24, с.23; *Белозеров Ю.Н., Ефимичев С.П.* Обвинительное заключение в уголовном процессе. М.і 1992; *Михайленко О. Р.* Складання процесуальних актів по кримінальних справах. Київ, 1996.

11. *Белозеров Ю.Н., Ефимичев С.П.* Обвинительное заключение в уголовном процессе. М., 1992.

12. Тлумачний словник української мови, Харків: Фоліо,2001; Русско-український словарь оперативно-розыскной и сопутствующей лексики. Киев,1994; Словник юридичних термінів (російсько-український). Київ, 1994.

13. *Ивакина Н.* Сложные предложения в процессуальных аспектах// Сов. юстиция, 1990, №24.

14. *Манаев Ю.В., Лещенко В.А.* Обвинительное заключение: значение и отражение в нем данных, входящих в предмет доказывания по уголовному делу / Труды ВСШ МВД СССР, Вып.3. Волгоград, 1979.

15. *Питерцев С.К.* Составление обвинительного заключения. Л., 1931.

16. *Якубович Н.А.* Окончание предварительного следствия по делам , направляемым в суд. М, 1970.

17. *Коханов В.А., Савкин А.В.* Обвинительное заключение по уголовному делу. М., 1993.

18. *Альшевский Т.В., Пискарев И.К.* Образцы судебных документов по уголовным и гражданским делам. М., 1983.

19. *Коханов В.А., Савкин А.В.* Обвинительное заключение по уголовному делу, М., 1993.

20. *Питерцев С.К.* Составление обвинительного заключения. Л., 1981.

21. *Комлев Б.* Использование доказательств в обвинительном заключении //Законность. 1997, №7.

22. *Калмыков Ю.Н., Стремовский В.А.* Обвинительное заключение в советском уголовном процессе. Ростов-на-Дону, 1970,

23. *Питерцев С.К.* Составление обвинительного заключения. Л., 1981.
24. *Васютин А.П., Лившиц Ю.Д.* Уголовно-процессуальные акты дознания и предварительного следствия. М., 1967.
25. Лукашевич В.Г. Криминалистические аспекты изучения преступных групп. Автореф. Дис.. канд. юрид. наук. М., 1979.
26. Жогин Н.В., Фантуллин Ф.Н. Предварительное следствие в советском уголовном процес се. М., 1965.
27. Быков В.М. Криминалистическая характеристика преступных групп. Ташкент, 1986.
28. Ефимичев С.П. Вопросы окончания предварительного расследования. Волгоград, 1977; Абдумашидов Г.А. Расследование преступлений. Ташкент, 1986; Таджиев Х.С. Прокурорский и ведомственный контроль за расследованием пре ступлений. Ташкент, 1985.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
1. Процесуальні та організаційні дії слідчого по закінченню досудового слідства .	5
1.1. Підстави для закінчення досудового слідства	5
1.2. Систематизація матеріалів кримінальної справи.....	13
1.3. Ознайомлення потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та їхніх представників з матеріалами справи..	19
1.4. Ознайомлення з матеріалами справи обвинуваченого і його захисника.....	21

2. Обвинувальний висновок — підсумковий документ у кримінальній справі.....	30
2.1. Загальна характеристика, значення і структура обвинувального висновку.	30
2.2.Описова частина обвинувального висновку	45
2.3.Резолютивна частина обвинувального висновку.....	74
2.4.Додатки до обвинувального висновку	78
2.5.Особливості складання обвинувального висновку у багатоепізодних справах.....	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ...	92

БІБЛІОТЕКА СЛІДЧОГО Навчальне видання

КАТКОВА

Тетяна Василівна

(канд. юрид. Н

ук, доцент кафедри кримінального процесу

Чопанського університету внутрішніх справ)

КАТКОВА Антоніна Геннадіївна

Редактор-коректор

О.І. Гужва

Технічний редактор

Г.П. Александрова

>навець комп'ютерної верстки

О.С. Голота

Підписано до друку 28.02.2017 р. Формат 84X108^{1/2}. Папір офсетний.

Гарнітура Бах. » *
є іє Агіка. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 5,04. О&Л.-ВИД. аьк 5 Тираж 1000 прим зак. № Ш/084.

Видшництво "Рубікон" Агіка, 61166, Харків, вул. Бакуліна, 11.

Човлено у ТОВ "Навчальний друк" и Ч1001, Харків, вул. Держав і нська, 38.